

סקודה מעבב

דו"ח עמותת סיכוי

2002-2001

עורכים: שלום (שולי) דיכטר

ד"ר אסעד גאנם

תחקיר והפקה: מולי מלקאר

יוני 2002

עמותת סיכוי
2002-2001

דו"ח עמותת סיכוי
2002-2001

Sikkuy's Report
2001-2002

יוני 2002

עורכים: שלום (שולי) דיכטר

ד"ר אסעד גאנם

תחקיר והפקה: מולי מלקאר

חוברת זו מופיעה גם בשפות ערבית ואנגלית

ובאתר העמותה www.sikkuy.org.il

תרגום לערבית: חסן תרגומים lailag@netvision.net.il

תרגום לאנגלית: דבורה רייך debmail@netvision.net

© מותר ורצוי לצלם, להעתיק ולצטט מפרסום זה תוך ציון מפורט של המקור.
אין לשכפל את הפרסום ללא רשות בכתב מהעורך.

מקורות:

דוברי משרדי הממשלה ועובדיה

דו"ח מבקר המדינה לשנת 2002

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

המרכז הערבי לתכנון אלטרנטיבי

ועדת המעקב העליונה לענייני האוכלוסיה הערבית בישראל

מרכז אדווה

מרכז יהודי ערבי לפיתוח כלכלי

שער הממשלה: www.mof.gov.il

תודות:

לגילאל חסן על הערות הבונות על כתב היד

לד"ר חנא סוויד על העצות המועילות

תוכן העניינים

5	הקדמה
	תכנית הפיתוח לישובים הערבים סקירה ומעקב/ שלום (שולי) דיכטר
7	תחקיר: מולי מלקאר
10	המשרד לביטחון פנים
12	משרד הבינוי והשיכון
13	משרד הבריאות
15	משרד החקלאות
17	משרד המדע, התרבות והספורט
19	משרד העבודה והרווחה
21	משרד הפנים
23	משרד התחבורה – מע"צ
25	משרד התיירות
26	משרד התעשייה והמסחר
28	המשרד לתשתיות לאומיות
	תכנית החומש לקידום מערכת החינוך הערבית בישראל / בכר עואורה
31	
36	שנאה, דחייה וגזענות כלפי האזרחים הערבים מצד הממסד בישראל / עו"ד עלי חיידר
44	סיכום ומבט קדימה
46	רשימת לוחות ותרשימים
47	עמותת סיכוי: הנהלה, צוות ומקורות מימון

הקדמה

השאלה: מהו טיבה של האזרחות בישראל?

עמותת סיכוי מציינת השנה עשור לקיומה. במהלך עשור זה התפתחה, גיוונה את עיסוקיה והעשירה את נסיונה. שני מייסדיה, אלוף הראבן ופייצל עזאייזה, הקימו את עמותת סיכוי לקידום שוויון לאזרחי המדינה הערבים, והיום פועלת העמותה בשלושה מעגלים: מול הממשל; עם הציבור הערבי; ועם הציבור היהודי. הפעולות הראשונות שבצעה העמותה היו פירסום הדו"ח השנתי על מעמדם של האזרחים הערבים, ומעקב אחרי שילובם של האזרחים הערבים במשרות ועמדות בסקטור הציבורי והפרטי. המשכנו בפיתוח תוכניות חינוך בתחום זכויות האזרח וכבוד האדם, ובמטרה לחזק את האזרחים הערבים, ולהכשרה מקצועית בתחומים נחוצים לחברה הערבית. והתייעלות בניהול השלטון המקומי, ולהכשרה מקצועית בתחומים נחוצים לחברה הערבית. במעגל הציבור היהודי אנו עוסקים כעת בהקמת קבוצות אזוריות לפעולה אזרחית של יהודים, אשר פועלים לקידום שוויון אזרחי בינם לבין שכניהם הערבים. בדרכים אלה פועלת עמותת סיכוי הן לשינוי מדיניות הממשל בנושא השוויון בין האזרחים והן לחיזוק האזרחים, ערבים ויהודים, בפעולותיהם למען האינטרס שלהם בשוויון.

דו"ח סיכוי הפך במשך השנים לכלי עיקרי, דרכו מעדכנת עמותת סיכוי את מקבלי ההחלטות ואת האזרחים בכלל, ערבים כיהודים, במצב ההתקדמות והנסיגה בנושא האפליה של האזרחים הערבים. בדו"ח הראשון שפורסם בשנת 1993, כשנה אחרי הקמת ממשלתו של רבין, דיווחנו בהרחבה על השינויים הראשונים שיזמה ממשלה זו ביחס לאזרחים בתקווה שהניצנים הראשונים של השינוי יובילו לשינוי יסודי במעמד ומצבם של האזרחים הערבים. הדו"חות הבאים, ובמיוחד אלו שפורסמו ב-4 השנים האחרונות, מצביעים, לצערנו, על נסיגה משמעותית במצב השוויון ועל הרעה מתמשכת במעמד האזרחי של הערבים.

הדו"ח שלפנינו הינו הראשון מבין דוחות סיכוי שמדווח על מעשיה של הממשלה בראשות אריאל שרון בנושא האזרחים הערבים. ראש הממשלה, אשר הכריז עם בחירתו כי הוא מחוייב לסגירת פערים בין האזרחים, וכי יפעל ליישום סקר צרכים בסיסי עבור הישובים הערביים, עומד כאן לבדיקה ראשונה. תכנית הפיתוח לישובים הערביים אשר הוכנה בזמן ממשלת ברק, אומצה על-ידי הממשלה הנוכחית, ועומדת במרכז השרות של הממשלה לאזרחים הערבים. לכן בחרנו לעקוב אחר יישומה בדו"ח זה.

זה שנתיים שאנו עוקבים אחר התכנית, מרגע לידתה, תוך ביקורת והצעת חלופות שונות. כחלק מפעילותנו בישובים הערביים אף הפקנו ביחד עם הרשויות בהן אנו פועלים, חוברת אשר מפרטת את הצרכים והדרישות של הישוב מול כל אחד מסעיפי התקציב בתכנית הפיתוח. אולם, ככל

עמותת סיכוי 2002-2001

שבדקנו את מה שמציעה התכנית ואת הביצוע, גדלה אכזבתנו. הנתונים המובאים בדו"ח זה מראים באופן ברור, שאינו משתמש לשתי פנים, כי מבחינת קידום השוויון בין יהודים לערבים – ממשלה זו הינה המשך לשתי הממשלות שקדמו לה, בהיותה מבטיחה רבות ועושה מעט, אם בכלל. יתרה מזאת – מהנתונים אותם אנו מביאים בדו"ח זה עולה, כי דווקא במסגרת תכנית הפיתוח – חלה ירידה בהשקעות בישובים הערביים במידה גדולה מאד.

עניין אחר בו עוסק דו"ח זה הוא ההדרה, הדחיה ואף הגזענות מהם סובלים האזרחים הערבים במדינה. בממשלת שרון מספר שרים, אשר ביטאו בפומבי עמדות כנגד האזרחים הערבים: השר אביגדור ליברמן פירסם תכנית להפרדה בין האזרחים הערבים והיהודים; השרה לימור לבנת הביעה עמדה המצדדת בתגמול בתי הספר הערביים במערכת החינוך בהתאם ל"נאמנותם" למדינה; השר אפרים איתם כינה את האזרחים הערבים "סרטן בגוף המדינה"; והשר סנה הרחיק לכת בהצעה להעברת ישובי המשולש הערבים לשליטה של המדינה הפלסטינית (לכשתקום מדינה כזו). התבטאויות אלו ורבות אחרות, הן תולדה של היחס הממשלתי לאזרחים הערבים אשר מותנה ב"התנהגות טובה".

מצב זה גורם נזק גם לאזרחים היהודים, שכן היחסים בינם לבין האזרחים הערבים מושפטים על עליונותם בנגישות למשאבים ועל נחיתותם המובנית של האזרחים הערבים מול המדינה. דבר זה יוצר יום-יום קונפליקט ומדון בינם לבין הערבים במדינה. ביצירת הפער הזה, שימורו לאורך השנים ואף בהגברתו, כפי שעולה מהדו"ח שלפנינו, מאיצה המדינה את שתי הקבוצות העיקריות הקיימות בה, הקבוצות הלאומיות, על מסלול התנגשות ביניהן. בכך מסכנת המדינה את אזרחיה, כל אזרחיה. המחיר שהמדינה עצמה משלמת על הפער המובנה הזה, הוא בסיכון של עצם קיומה.

העובדות שמובאות בהמשך על מצב האפליה, מטילות צל כבד על טיבה של האזרחות בישראל, ומעלות שאלה יסודית: האם הערבים הם אזרחים של ממש בישראל? ואם כן – מהי משמעותה המעשית של אזרחות זו?

המצב המתואר בדו"ח שלפנינו הוא רע וקשה. ברור כי הדרך לשינוי מצב זה מן היסוד היא בשילוב מאמץ מצד המדינה ומצד האזרחים. אולם, אין סימטריה ואף לא שוויון בין המדינה לבין האזרחים בכוח לבצע שינוי זה. עיקר הכוח לשינוי המצב נמצא בידי המדינה, לכן חייבת המדינה להתאמץ מאוד כדי להגיע לשוויון מלא וגמור בין אזרחיה. זהו התחום בו בוחרת עמותת סיכוי לפעול, והדו"ח שלהלן נועד לחדד את השאלות ולהצביע על הכיוון לשינוי המצב.

קריאה מועילה ומעניינת,

העורכים

תכנית הפיתוח לישובים הערביים

סקירה ומעקב:

"תכנית ה-4 מיליארד" – מסלול להמשך האפליה,

והחרפתה

שלום (שולי) דיכטר
תחקיר: מולי מלקאר

תכנית הפיתוח לישובי המגזר הערבי, או בשמה הפופולרי: "תכנית ה-4 מיליארד", נועדה לביצוע בשנים 2000-2004. ביצועה הוכרז בתוך המתח הרב ששרר באוקטובר 2000, ופרסום זה עורר ציפיות רבות. התכנית הוצגה כמענה המעשי הראוי לאפליה, לאחר שממשלת רבין (1992-1996) הכירה רשמית באפליית האזרחים הערבים. ציון הסכום – 4 מיליארד ש"ח – אשר גם הפך לשמה של התכנית, יצר אשליה כאילו זהו הסכום שיוקצה לטובת האזרחים הערבים מעבר לתקציבים הקיימים.

כתוצאה מהציפייה בציבור למהלך מעין זה, או כחלק מיחסי הציבור שנעשו לתכנית, התעוררה בציבור היהודי אשליה כאילו בכך מגיעה לקיצה האפליה המובנית כלפי האזרחים הערבים (וגם התקווה כי בכך יסתיימו טענותיהם של האזרחים הערבים על אפליה). בקרב הציבור הערבי, לעומת זאת, ברור היה כי אין היא עונה על הצרכים, אך ראשי הרשויות הערביות קיבלו אותה בליט ברירה אחרת, כציפור ביד הטובה מעשר ציפורים על העץ.

העיון בנתונים שמובאים בפרק זה מלמד באופן כללי כי למרות הפעלת התכנית – אין התקדמות בביצוע הפיתוח בישובים הערביים בישראל, ולהפך, בחלק גדול של משרדי הממשלה יש ירידה בהקצאה לפיתוח בישובים הערביים הרבה מעבר לקיצוץ הכללי בתקציב. עיקר הביקורת שלנו, בדו"ח סיכוי מלפני שנה (יוני 2001), עסק בתפיסות הבסיס של התכנית, אשר מלכתחילה לא שאפה לשינוי המדיניות הממשלתית מן היסוד.

הסקירה המובאת להלן, לעומת זאת, עוקבת אחר תחילת הביצוע של התכנית, ומתבססת על נתונים שהעבירו אלינו משרדי הממשלה השונים אודות הפעולות בשנת 2001-2002, ועל נתוני תקציב שנת 2002. אשר למעקב הממשלתי אחר ביצוע התכנית, יש לציין כי צוות ממלאי התפקידים במשרד ראש הממשלה, שהכין את התכנית ועסק בהטמעתה במשרדים השונים, עזב השנה את השירות הציבורי, והאחריות להפעלת התכנית הועברה למנכ"ל משרד ראש הממשלה.

תכניות פיתוח שונות בשנים האחרונות:

"תכנית ה-4 מיליארד" יועדה לביצוע וניהול של אגף תאום, מעקב ובקרה במשרד ראש הממשלה, בשנים 1999-2002. היא נהגתה ותוכננה בתקופה בה היו על הפרק 5 תכניות פיתוח אחרות:

- תכנית "אופק" לטיפול ממוקד בישובים חלשים – 1.13 מיליארד.
- תכנית פיתוח מיוחדת לישובי קו העימות – 1.6 מיליארד.
- תכנית פיתוח לישובים מעבר לקו הירוק – 0.27 מיליארד.
- תכנית פיתוח לישובי הדרוזים – 0.8 מיליארד.
- תכנית הפיתוח לישובי הבדווים בצפון – 0.5 מיליארד.

בכל התכניות שלעיל, היקף הביצוע עד עתה הוא תקין, חוץ מבתכנית הפיתוח לישובים הערבים (תכנית ה-4 מיליארד ש"ח). עפ"י הנתונים המופיעים בהמשך, הפעלתה של תכנית זו היא חלקית בלבד, וברוב משרדי הממשלה היא נסמכת על תקציבים בהיקף דומה לשנים קודמות או נמוך יותר.

ישנם שני הבדלים עיקריים בין התכנית לישובים הערביים לבין 5 התכניות האחרות:

1. איגום של תקציבים הקיימים בלאו הכי, במקום הקצאת תקציבים נוספים ממקורות חדשים
ההקצאות לתכניות השונות נסמכו על 2/3 מתקציבי המשרד, שאינם מתוקצבים כרגיל למטרות אלה, אלא היו צריכים להיות מתוקצבים כתוצאה של הסטות פנימיות בתקציב המשרד, ו-1/3 מתקציב התכנית שיועבר מן האוצר. ההקצאה הכספית לתכנית לישובים הערביים, לעומת זאת, אינה אלא איגום כספים הקיימים כבר בסעיפי תקציב המיועדים בשנים האחרונות לפיתוח ישובי האזרחים הערבים¹. לכן, לא היה צורך בהסטות פנימיות בתקציבי המשרדים, דהיינו שינוי בסדר העדיפויות.

מעבר לסכומים אלה, על פי התכנית, אמור משרד האוצר להעביר כ-25% נוספים, וההנחה – כאילו אמור המשרד לאמץ את תוספת התקציב הזאת, ולהטמיע אותה כעבור 4 שנים אל בסיסי התקציב שלו – היא תיאורטית בלבד ובלתי מחייבת. בכך, לא איתגרה התכנית את מערך קבלת ההחלטות בתוך משרדי הממשלה, וסדר העדיפויות, אשר מפלה לרעה את האזרחים הערבים בישראל, לא היה אמור להשתנות מן היסוד – אפילו על פי התכנית.

2. סיוע של גורמים לא-ממשלתיים

בסקירת תכניות פיתוח שונות במסגרת יום עיון של אלכ"א (הגיוינט) שנערך בירושלים ב-6 במרץ 2002, אמר אחד הפקידים האחראים על ביצוע תכניות הממשלה, כי חלק גדול מהצלחה של תכניות הפיתוח נזקף לזכות ההיערכות בישובים מקבלי הסיוע. הוא הסביר, כי משניגש נציג משרד ראש הממשלה לביצוע תכנית פיתוח בישובים מסוים, מוקמת לשם כך ועדת היגוי מקומית.

בישובים היהודיים ועדת ההיגוי המקומית אינה כוללת גורמים מקומיים בלבד, אלא מיוצגים בה במקרים רבים גורמים מסייעים ברמה הארצית ואף העולמית, כגון: קרן הקיימת לישראל;

¹ ראו דו"חות סיכוי בשנים 1998-1999 ו-1999-2000

עמותת סיכוי 2002-2001

הסוכנות היהודית; הועד למען החייל וכיוצא באלה ארגונים בינלאומיים וארציים. ארגונים אלה ודומיהם הם חלק מהמערך התומך, הן היהודי-עולמי והן של החברה האזרחית היהודית שהקימה את המדינה. מטבע הדברים, תמיכתם של ארגונים מעין אלה, במיוחד בתחום התשתיות, אינה נתונה לישובים הערביים, אלא לישובים היהודיים בלבד.

מבחינה היסטורית מעורבותם העמוקה של הסוכנות היהודית, קרן היסוד והקרן הקיימת לישראל כגופים יהודיים-עולמיים בהשקעות בתשתיות בארץ, עוררה במשך השנים את הממשלה להפנות את ההשקעות המשלימות (MATCHING) בתשתיות, אל אותם הדגשים שהוסכמו עם הגופים היהודיים. לפני קום המדינה, וגם מאז הקמתה, לא היו הישובים הערביים על המפה התודעתית של גופים אלה, ובודאי שלא לשם הקמת תשתיות. נראה כי זהו אחד המפתחות החשובים להצלחתן של תכניות פיתוח בישובים היהודיים, ולא-הצלחתה של התכנית לישובים הערביים.

לא כאן המקום לקבוע האם היו אלה הארגונים היהודיים אשר הכתיבו את סדר היום, או שמא דווקא המדינה היא אשר כיוונה אותם ליעדיה. כך או כך – האחריות להשתלשלות העניינים, ובמיוחד לתוצאות, מונחת על כתפי המדינה.

תכנית הפיתוח אינה מהווה את המנוף הנחוץ לתוספת תקציבים

מלכתחילה תוכנן כי הקצאת האוצר בסך 25% מתקציב התכנית, תוטמע אל תוך סדרי העדיפות של המשרד במשך 4 שנים, ותעודד את המערכת המקצועית של המשרד לתת דעתה לפיתוח של הישובים הערביים. כך קיוו יוזמי התכנית להעלות את ההקצאה המשרדית לפיתוח הישובים הערביים ב-25% לפחות ולאורך זמן גם לאחר סיום התכנית כעבור 4 שנים. בניגוד לתכניות אחרות, בחלק מן המשרדים הקצאת האוצר לתכנית בוששה לבוא. אך ביתר שאת – נראה כי בחלק ממשרדי הממשלה אף רואים בכך, וגם בקיום התכנית בכלל, הזדמנות להפחית, למעשה, מההקצאה של המשרד לפיתוח הישובים הערביים לעומת שנים קודמות². חלק מפקידי הממשלה העלו חשש כי דווקא תכנית הפיתוח לישובים הערביים תהיה הראשונה לסבול מהקיצוצים הנוספים השנה – יותר מתכניות הפיתוח האחרות.

מכל הסיבות הללו נראה כי, למרות הרצון הטוב והמאמץ שהושקעו בה על ידי אגף תכנון ובקרה במשרד ראש הממשלה, דווקא תכנית הפיתוח לישובים הערביים עלולה להיות המסלול הנוח לממשל להמשך האפליה, ואף להחרפתה.

הערות מתודיות:

² ראו להלן – משרד הבריאות; משרד התחבורה; משרד השיכון; משרד התיירות ועוד.

עמותת סיכוי 2002-2001

- ממצאינו בדו"ח זה נסמכים בעיקר על תשובותיהם של המשרדים הכלולים בתכנית לשאלותינו, ונמסרו לנו בחודשים פברואר-אפריל 2002.
- חרב קיצוצי התקציבים אשר מתגלגלת ביחד עם מבצע חומת-מגן, מחייבת את הקוראים להתעדכן בעת הקריאה, שכן תמונת המצב אותה הבאנו כאן נסמכת על תשובות המשרדים בחודשים פברואר-אפריל 2002. מאז הוביל האוצר קיצוצים נוספים למימון פעולות הצבא, אשר בודאי יקרינו גם על תכנית זו.
- המדד התקף לדו"ח זה הוא אינו 18.5%, חלקם היחסי של האזרחים הערבים בישראל, אלא 10% בלבד. זהו חלקם היחסי של האזרחים הערבים המתגוררים בישובי תכנית הפיתוח (634,000 נפש), מתוך כלל תושבי המדינה. גם לאחר העדכון למדד התקף בבחינת תכנית זו, ניתן יהיה לראות בניתוחינו כי עדיין רוב ההקצאות שמצאנו לא הגיעו לאותם 10%.
- למרות הסתייגות זו, יש להתייחס אל התקציבים המיועדים לתכנית הפיתוח כאילו הם מיועדים לכל האזרחים הערבים, וזאת בשל הפריסה הגיאוגרפית הרחבה של הישובים, כמו-גם בשל היותם של תושבי הישובים הנכללים בתכנית, רוב מניינו ובניינו של המיעוט הערבי-פלסטיני בישראל.

המשרד לבטחון פנים

צמיחה מרשימה במספר מרכזי השיטור הקהילתיים שרות לאזרחים – או אמצעי שליטה?

תקציב כללי 2002:	6.03 מיליארד ש"ח
תקציב פיתוח 2002:	
תקציב פיתוח לישובים ערבים לשנת 2002:	10 מליון ש"ח

השוואה לשנים קודמות:

בשנת 1999-2000: הוקמו 8 מרכזי שיטור קהילתי בישובים הערבים. עלות הקמה משוערת: 1.2 מיליון ש"ח.

בשנת 2001: הוקמו 33 מרכזי שיטור קהילתי נוספים, בעלות משוערת של 5 מיליון ש"ח.

היחסים בין משטרת ישראל לבין האזרחים הערביים סובלים קשות מהטראומה של אירועי אוקטובר 2000. כאן בולט ביתר שאת משבר האמון, וכאן נדרש מאמץ מיוחד מצד המדינה לבניה מחדש של היחסים.

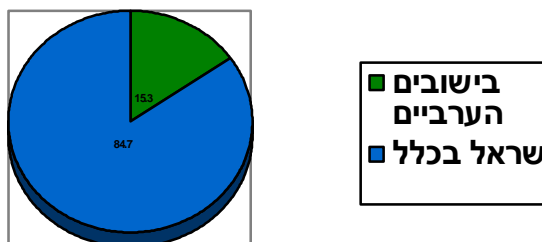
במלוא הזהירות ניתן לומר שאכן המשטרה עשתה צעד מעשי בכיוון זה, בשני הפרוייקטים להלן:

- **מודל "בית-ספר בטוח"**, שמטרתו להשרות אווירת ביטחון בבתי הספר, כולל תכניות חינוכיות בנושא אלימות מילולית ופיזית; סמים; אלכוהול; קורבנות (היות קורבן); ובטיחות בדרכים. תכניות אלה מופעלות בשיתוף מרכז השיטור הקהילתי. המודל מופעל ב-60 חטיבות ביניים בישובים הערביים, מתוך 258 חטיבות ביניים (23%).
- בשנת 2001 הוקמו 33 מרכזים לשיטור קהילתי בישובים ערביים. זוהי צמיחה מ-20 ל-55 בתוך שנה אחת. כיום קיימים בארץ כ-358 מרכזי שיטור קהילתיים, מתוכם פועלים 55 בישובים ערביים (15.3%). מהמשטרה דווח על קשיים בהקמת המרכזים, בשל אי-אמון מלכתחילה של התושבים ונבחריהם במשטרה ובמהלך זה. עם זאת, בהשקעת מאמץ רב ומרוכז, הצליח האגף לשיטור קהילתי במשטרת ישראל להקים את 33 המרכזים. עדיין, קטן מספר מרכזי השיטור הקהילתי בישובים הערבים מחלקם באוכלוסייה.

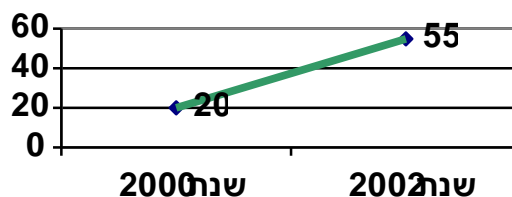
בעוד העלות של הקמת מרכז אחד היא כ-150,000 ש"ח, התקציב המשמעותי הוא התחזוקה השוטפת של מרכזי השיטור הקהילתיים (כ-600,000 ש"ח לשנה). יש לברך על עצם הקמתם של המרכזים, אך מי יתקע לידנו שקיצוץ כלשהו בתקציב לא "יגלח" את המרכזים החדשים שהוקמו, בבחינת "נכנס אחרון – יוצא ראשון"? נמשיך ונעקוב אחר הפעלתם התקינה של המרכזים בשנים הבאות.

מרכזי השיטור הקהילתיים בישובים הערביים

שיטור קהילתיים בישובים ערביים
ובכלל (אחוזים)

במספר מרכזי השיטור
יילתי בישובים הערביים

תפקיד המשטרה: שרות לאזרחים, ולא אמצעי שליטה

באוקטובר 2000 ירו שוטרים לעבר מפגינים ערבים והרגו 13 מהם. הם שהתכנית להקמת מרכזי השיטור הקהילתי כבר היתה קודם לכן, עובדה היא שמאז הוכפל מספרם פי שניים וחצי. בתנאי האי-אמון והחשדנות המובנת של האזרחים הערבים כלפי המשטרה, עלולים מרכזי השיטור הקהילתי להיתפס לא כנציגות של שרות חייכני לאזרח, אלא כזרוע שליטה יעילה וחודרנית אל תוך הקהילה. האם תוכל המשטרה להבטיח שמרכזי השיטור הקהילתי, הידידותיים לקהל, לא יהיו המקומות מהם שוב תיפתח אש על מפגינים בעתיד? החיוב שבהקמת מרכזי השיטור הקהילתי ייבחן על-פי יכולתה של המשטרה לבסס אותם כמוקדים של שרות אמיתי לאזרחים. ולא – יהפכו המרכזים החדשים לאבן נגף נוספת ביחסים בין הציבור הערבי לבין המדינה.

משרד הבינוי והשיכון

פיתוח תשתית שיכון – שרטוט העתיד

לישובים הערביים		
	10.7 מיליארד ש"ח	תקציב כללי 2002:
66.5 מיליון ש"ח	2.57 מיליארד ש"ח	תקציב פיתוח 2002:

בהשוואה לשנים קודמות:

בשנת 2000 : 108 מיליון ש"ח לפיתוח הישובים הערבים, 5.4% מתקציב הפיתוח של המשרד.
בשנת 2002 : 66.5 מיליון ש"ח לפיתוח הישובים הערבים, 2.6% מתקציב הפיתוח של המשרד.

ההשקעה של המדינה בתשתית שיכון מבטאת את הדרך בה רואה המדינה את העתיד של הישוב. כל נער ונערה הרואים את פיתוח התשתיות לקראת בניה למגורים בגבעות שליד הישוב, רואים את עתידם הם מוכן מראש. מלבד הענקת ביטון אישי להם ולהוריהם, יש בכך כדי לצייר את עתידם במקום, והעובדה כי תשתית זו נבנית בידי המדינה תוך תכנון לעתיד, מסמנת כי המדינה מעוניינת בעתידם במקום.

ההשוואה בין ההקצאות של משרד השיכון בשנת 2002 לתכנית הפיתוח לישובים הערביים לעומת ההקצאה לעיר מודיעין מבליטה ביתר שאת את הפער :

לוח מס' 1 :

מודיעין

252 מיליון ש"ח	השקעות בתשתיות לשיכון
21,802	סה"כ תושבים
11,554 ש"ח	השקעה לנפש

ישובים ערבים

66.52 מיליון ש"ח	השקעות בתשתיות לשיכון
634,000	סה"כ תושבים
104 ש"ח	השקעה לנפש

משרד הבריאות

ירידה חדה בהקצאה לסגירת פערים בישובים הערביים

לישובים הערביים		
	14.9 מיליארד ש"ח	תקציב כללי 2002:
1.6 מיליון ש"ח	277 מיליון ש"ח	תקציב פיתוח כללי:

בהשוואה לשנים קודמות:

בשנת 1999 : 9.2 מיליון ש"ח לבניית מרפאות לבריאות המשפחה, בישובים הערבים.

בשנת 2000 : 8.6 מיליון ש"ח.

לשנים 2001-2004 : 10 מיליון ש"ח – 2.5 מיליון ש"ח לשנה (עפ"י התכנית).

1.6 מיליון ש"ח לשנת 2002 (בפועל).

תרשים מס' 2 :

הקצאות לבניית מרפאות לבריאות המשפחה בישובים הערביים בשנים האחרונות (במיליוני ש"ח)

קצב הפיתוח באחריות משרד הבריאות:

- התקציב בתכנית הפיתוח מאפשר הקמתן של 12 תחנות לבריאות המשפחה ב-4 שנים. בחודש אוגוסט 2001 העביר משרד הבריאות הודעה ל-12 רשויות המוניציפליות הערביות שנבחרו, על הבניה הצפויה של תחנה בתחומן. 5 רשויות העבירו תכניות לבניה ותוצאות מכרז, ועד 1 באפריל 2002 רק שתיים מהן תוקצבו בסכום כולל של 1.6 מיליון ש"ח. בקצב ובתנופת עשייה

עמותת סיכוי 2002-2001

אלה, , ספק רב, אם יצליח המשרד למלא אפילו את התקציב הנמוך שמוקצה לכך לשנת 2002 (2.5 מיליון ש"ח). בדרך ההתנהלות של הפרוייקט נוקט משרד הבריאות גישה פסיבית, ומסתפק בהעברת הודעה על דבר המימון הצפוי לרשויות המקומיות שנבחרו. במצב הדברים הקיים הן ברשויות הערביות, והן ביחסים שלהן עם הממשל, יש לצפות ממשרד הבריאות גישה יותר פעלתנית ויוזמת.

- בשנה זו מצליח מפעל הפיס לממן הקמה של 10 תחנות לבריאות המשפחה בסכום של פי שנים וחצי, ופי 5 מספר התחנות שהיקצה משרד הבריאות.

בנוסף למרפאות שנועדו להקמה במסגרת תכנית הפיתוח נותן משרד הבריאות שירות מקצועי למפעל הפיס בבחינה ואישור של בקשות להקמת תחנות לבריאות המשפחה במימון מפעל הפיס. השנה, 2002, אושרו, וכבר תוקצבו 10 תחנות לבריאות המשפחה בישובים ערביים במימון מפעל הפיס בסכום כולל של 6.7 מיליון ש"ח.

מפעל הפיס מגייס כספים מן הציבור בצורת שכנוע להשתתף בהגרלות, ומחזיר אותם אל הציבור בצורת פיתוח. לעומת זאת, הכספים המגויסים מן הציבור על ידי הממשלה אינם מבחירה חופשית, אלא כמסים על-פי חוק.

תחנות לבריאות המשפחה הן צורך בסיסי אשר חובה על המדינה לספק לאזרחים. השנה, 2002, מממן ציבור האזרחים מכיסו (באמצעות הפיס) 10 תחנות בישובים הערביים, בעוד הממשלה מממנת 2-3 בלבד. לא יתכן שהממשלה תסתמך בנושא בסיסי זה על גיוס הכספים הוולונטארי של האזרחים, במקום לבצע את המוטל עליה בעצמה.

משרד החקלאות

קצב זוחל של סגירת הפערים

לישובים הערביים		
	1.16 מיליארד ש"ח	תקציב כללי 2002:
13 מיליון ש"ח	102.7 מיליון ש"ח	תקציב פיתוח:

בהשוואה לשנים קודמות:

משרד החקלאות הגדיל משמעותית את תקציבו לפיתוח לחקלאים הערבים מ- 2.2% בשנת 1999 ל- 8.4% בשנת 2002.

סעיפי המימון בשנת 2002: דרכים חקלאיות – 5 מיליון ש"ח
פיתוח עמק בית נטופה – 7.5 מיליון ש"ח
שיפור בתי בד – 0.5 מיליון ש"ח

החקלאות היא אחד מענפי המשק הנמצאים בנסיגה, באופן כללי. אך עיקר הבעיה התפעולית של החקלאים – ידיים עובדות – אינה דווקא נחלת החקלאות הערבית, נהפוך הוא. הבעיה העיקרית ממנה סובלים החקלאים הערבים היא העדר תשתיות ופיתוח.

קצב סגירת הפערים – הדוגמא של ענף פטם לול:

משרד החקלאות מציג את ענף פטם הלול כדוגמא של התקדמות בסגירת הפערים. ואולם, כאשר מתבוננים מקרוב מתבררת תמונה מאכזבת: בשנת 1999 היו כ- 3000 מכסות לפטם-עוף, מתוכן 1031 לולים פעילים. מכסה אחת בלבד היתה למגדל ערבי, אך לולו לא היה פעיל. בשנים 2000-2001 חלה ירידה של כ- 15% במספר הלולים הפעילים.

בשנת 2001 חילק משרד החקלאות 10 מכסות לייצור פטם לחקלאים ערבים. בשלב זה מצויים 4 לולים בהקמה, כאשר המשרד עזר בתכנון הלולים ובאישור לבנייתם. בשנת 2002 היו כ- 140 פניות (כולן של ערבים), מהן אושרו ויחולקו 55 מכסות למגדלים, כולם ערבים.

תרשים מס' 3:

קצב סגירת הפער בין חקלאים יהודים וערבים (מיכסות לול-פטם)

אי-נגישות למשאבי המשרד

משרד החקלאות הוא זה שמחלק את המכסות לייצור חקלאי ולמעשה הוא כעין זכיונות יצור, וכך גם בלולים. באופן מסורתי, במשך למעלה מחמישים שנה, חולקו מכסות הייצור החקלאי כגון ביצים, חלב וגידולים חקלאיים שונים, על פי מפתח פוליטי-מפלגתי או ארגוני. כך, למשל, במועצת החלב, במועצת הפירות או במועצת הלול לא יוצגו חקלאים ערבים, כמו נציגי תנועות ההתיישבות השונות, וחקלאים פרטיים יהודים שאף הם מאורגנים.

היסטורית, היו הארגונים החקלאיים בנויים עוד לפני קום המדינה, במסגרת החברה האזרחית היהודית תחת השלטון הבריטי. עם הקמת המדינה הפכו מוסדות רבים למוסדות מדינה, אך החקלאים הערבים, שהפכו בינתיים בעלי אזרחות ישראלית, לא שותפו במבנים הארגוניים הללו. היות שהחקלאים הערבים לא שותפו, הנגישות של החקלאי הערבי למכסות הייצור היו חלקיות בלבד, והמחויבות של משרד החקלאות מקדמת דנא היתה לחקלאים היהודיים הכבר מאורגנים. כך נבנתה הנגישות של החקלאי היהודי המשפחתי (מושבים ומושבות) או השיתופי (קיבוצים), אל המקור של חלוקת המכסות.

חלק גדול מהחקלאות האינטנסיבית יותר שבידי חקלאים ערבים, זו אשר משאבי המדינה יכולים להעלות אותה בדרגות רבות, נמצאת בעיקר באזור המשולש. למרות בעיות הקרקע באזור זה (אשר מחריפות בגין התכנון של כביש חוצה-ישראל) ניתן להציב אותה בשורה אחת עם החקלאות המפותחת שבידי החקלאים היהודים. הבעיה העיקרית כאן היא, שאזור זה אינו נכלל כאזור עדיפות לאומית בשל קירבתו הגיאוגרפית למרכז. עבור החקלאים הערבים במשולש אין כל יתרון בקרבתם למרכז, שכן הקרבה לצלחת של משאבי הפיתוח החקלאי, היא אינה תוצאה של קירבה גיאוגרפית למרכז, אלא תוצאה של נגישות ארגונית למקבלי ההחלטות בממשל.

הענקת מעמד של אזור עדיפות לאומית היא מקרבת אל המשאבים של המדינה, על פי מדיניות הממשלה. למרות קירבתם הגיאוגרפית של האזרחים הערבים באזור המשולש למרכז, הם חיים בספר האזרחי-חברתי-כלכלי המרוחק ביותר של מדינת ישראל, והגיע הזמן לקרב אותם למרכז באמת. על משרד החקלאות להציב כיעד את הפיכת אזור המשולש לאזור עדיפות אי לצורך פיתוח החקלאות.

ניכר כי משרד החקלאות אימץ בשלוש השנים האחרונות מדיניות של שיפור הטיפול בחקלאים הערבים, אך זוהי טיפה בים, ולכן אינה שינוי המדיניות למעשה. סגירת הפער בין החקלאים הערבים לבין היהודים צריכה לגשר על פני 54 שנים של אפליה מבנית בשל הבדלי נגישות למשאבי המדינה. אפליה זו פתחה פער ענק בין החקלאים היהודים לערבים, וקצב הסגירה, כמו זה של מכסות הלול-פטם, הינו רחוק מאוד מהקצב הנחוץ לסגירת הפער.

משרד המדע התרבות והספורט

טיפול מצטיינים - הנצחת הפער

770 מיליון ש"ח	תקציב כללי 2002:
	תקציב פיתוח 2002:
26.3 מיליון ש"ח	תקציב פיתוח לישובים הערבים:

בהשוואה לשנים קודמות:

בשנת 2000 : 20.7 מיליון ש"ח לאזרחים הערבים
בשנת 2002 : 26.3 מיליון ש"ח (עליה של 12%)

במשרד המדע, התרבות והספורט קיימת הכרה מוצהרת באפלייה המתמשכת כלפי האזרחים הערבים, והשר מדגיש זאת בהתבטאויותיו הפומביות. למרות זאת, גם תכנית הפיתוח המיוחדת לא הצליחה לשנות את התמונה באופן מהותי. התקציב שיועד לאזרחים הערבים במסגרת התכנית הוא 26.3 מיליון ש"ח, 3.2% בלבד מהתקציבים הכלליים המקבילים (ראה להלן), הוא אך במעט גבוה לעומת התקציב שהוקצה לאזרחים הערבים ממילא בשנת 2000 (20.7 מיליון ש"ח).

לוח מס' 2 :

חלקם של האזרחים הערבים בתקציבי משרד המדע התרבות והספורט (במיליוני ש"ח)

הסעיף	סה"כ תקציב	מתוכו מיועד לאזרחים ערבים	באחוזים
פעולות תרבות	466	19	(4%)
פעולות ספורט	83	5.2	(6.2%)
מחקר ופיתוח (3 סעיפים שונים)	262	2	(0.7%)

תרשים מס' 4 :

חלקם של האזרחים הערבים בתקציבי משרד המדע התרבות והספורט (במיליוני ש"ח)

עמותת סיכוי
2002-2001

ככלל, פועל משרד המדע, התרבות והספורט בדרך של היענות להצטיינות של אזרחים, ואינו יוזם את הפעילות בעצמו. כך, למשל, ישקיע המשרד בתיאטרון קיים, יקדם מדען מבריק, או יטפח ספורטאי מצטיין, ללא קשר להשתייכותם הקבוצתית, ובלבד שהם מצטיינים אישית, או כארגון.

נראה כי במדיניות זו עלול המשרד להנציח את הפער שגדול כבר ממילא, שכן סביבה מפותחת ומטפחת מילדות מצמיחה מתוכה מצטיינים. הגורם הסביבתי הזה, בו קיים הפער הגדול בין האזרחים היהודים לערבים, הוא המקום בו צריכה להיכנס המדינה ולשנות את התמונה. לכן, על משרד המדע, התרבות והספורט לשנות את התמונה ולהפנות חלק גדול בהרבה מתקציבו לפיתוח של סביבה מדעית – תרבותית בחברה הערבית בישראל, כזו המטפחת מצטיינים וגם שאינם בהכרח מצטיינים.

משרד העבודה והרווחה

השקעה בלתי מספקת בהכשרה מקצועית

לישויים הערביים		
	4.3 מיליארד ש"ח	תקציב כללי 2002:
100 מיליון ש"ח	797.3 מיליון ש"ח	תקציב אגף הכשרה מקצועית 2002:

בהשוואה לשנים קודמות:

במשרד העבודה והרווחה הוחלט להגדיר את ההכשרה המקצועית בתוך מסגרת תכנית הפיתוח לישויים הערביים, למרות שהיא מכוונת לכלל האוכלוסיה הערבית בישראל, ולא רק ליישוי התכנית. הסכום שהוקצב לכך מלכתחילה גם בשנת 2001, היה כ- 100 מיליון ש"ח. בשנת 2002 אין שינוי משמעותי בתקציב זה, וההקצאה הנוספת מן האוצר בסך 9 מיליון ש"ח לא הועברה.

- חלקם של האזרחים הערבים בתקציב הכללי של האגף (כולל נוער) הוא 12.5% בלבד, לעומת 18.6% - כחלקם באוכלוסיה.
- חלקם של האזרחים הערבים בקרב הלומדים במסגרות השונות של האגף בשנת 2001 היה 8,625 מתוך 88,053 דהיינו, 9.8% בלבד.

תרשים מס' 5:

חלקם של האזרחים הערבים בתקציב ובפעילות האגף להכשרה מקצועית

בהשוואה לחלקם באוכלוסיה (באחוזים)

**חלקם של האזרחים הערבים בתקציב ובפעילות האגף להכשרה מקצועית
(במיליוני ש"ח)**

הסעיף	סה"כ תקציב	מתוכו מיועד לאזרחים	
		ערבים	באחוזים
תקציב אגף הכשרה	793.3	100	(12.5%)
מס' הלומדים במסגרת הכשרה מקצועית	88,053	8,625	(9.8%)

בראש טבלת האבטלה המתפרסמת מעת לעת, עומדים 15-20 ישובים ערביים, וכמחצית מן הילדים הערבים בישראל חיים מתחת לקו העוני. בשל מצב היסטורי מתמשך של נגישות מוגבלת למקומות עבודה – האזרחים הערבים, ובעיקר הנשים הערביות, הם הראשונים להיפגע מתנודות בשוק העבודה. אוכלוסיה זו היא אוכלוסיה המתפרנסת מעבודה ולא מהקצאות ממשלתיות, ולכן היא תלויה בשוק העבודה. בתמונת מצב כזו, אמור היה להיות חלקם של האזרחים הערבים, ובעיקר האזרחיות הערביות בהכשרה המקצועית, גדול בהרבה מחלקם באוכלוסיה. עד עתה – ואפילו עם המאמץ המיוחד בתכנית הפיתוח – סובלים האזרחים הערבים מהקצאה להכשרה מקצועית שהיא נמוכה באופן מוחלט, וגם באופן יחסי ליהודים. במקום לשמר את חלקם הנמוך יחסית בהשקעה בהכשרה מקצועית, יש להעלות את סכומי ההקצאה להכשרה מקצועית לאזרחים, ובמיוחד לאזרחיות הערביות מעבר לחלקם היחסיים באוכלוסיה.

משרד הפנים

תכניות המתאר – צוואר הבקבוק בדרך לכל פיתוח בעתיד

לישובים הערביים		
	6.015 מיליארד ש"ח	תקציב כללי 2002:
111 מיליון ש"ח	565 מיליון ש"ח	תקציב פיתוח 2002:

תכניות בביצוע בשנת 2002 : תכניות מתאר ל-21 ישובים ערבים.
מתוך 56 מיליון ש"ח לתוכניות מתאר הועברו 11.8 מיליון ש"ח לישובים הערבים (21%).

תכניות המתאר הן צוואר הבקבוק בדרך לכל פיתוח בעתיד

מתוך 82 רשויות ערביות, רק ל-12 יש תכנית מתאר מאושרת.
מתוך 148 רשויות יהודיות, לכ-100 יש תכנית מתאר מאושרת.

תרשים מס' 6 :

תכניות מתאר מאושרות – רשויות יהודיות לעומת רשויות ערביות (באחוזים)

(נתונים : מינהל התכנון, משרד הפנים)

תכנית מתאר מאושרת מאפשרת:

- תכנון מוקדי תעסוקה והקצאת קרקע מדינה בידי משרד התעשייה והמסחר.
- תכנון וביצוע פרויקט דיור בידי משרד הבינוי והשיכון על קרקע מינהל.
- מכון טיהור לביוב.
- מערכת כבישים פנימית עם תשתית מים וניקוז מתחתיה.
- הוצאת היתרי בניה למגורים.
- גביית היטלי השבחה ואגרות ב ידי הרשות המקומית.
- תכנון ארוך טווח של בינוי תשתיות מוסדרות.
- פריסה של מבני ציבור ושירות – מועדון שכונתי, מרפאות, קרית חינוך ועוד.

הבעיה העיקרית היא בעיית אמון:

תהליך הכנת תכניות המתאר מחייב הגעה להסכמות עם בעלי הקרקעות בשלב זה או אחר. במסגרת תהליך התכנון מתחייבת מסירה, אפילו וירטואלית, של הקרקע לגורם מתכנן ניטרלי וקבלתו חזרה בקיזוז המתחייב מסטנדרטים של תכנית מתאר (שטחי ציבור, מעברים, דרכים וכד'). בתנאים הקיימים דבר זה נראה בלתי אפשרי, בעיקר בשל בעיית האמון. לבעלי הקרקעות הערבים אין כל אמון במדינה שתעשה לטובתם. המצב המתמיד לאורך 54 שנים בו שטחי הקרקע שברשותם רק הלכו ופחתו, גורם לבעלי קרקעות להחזיק בקרקע שברשותם כבאוצר יקר אותו לא יפקידו אף בידי קרוב ומודע.

הפער בקיום תכניות המתאר בין הישובים היהודים לבין הישובים הערבים מבטא גם את היחס של המדינה אל עתידם של ישובים אלה. בעוד עתידם של הישובים היהודים נדון ומתוכנן, לרוב הישובים הערבים אין תכניות מתאר. מצב זה מחייב היפוך ההשקעה של משרד הפנים, דהיינו, 79% מהתקציב צריך להיות מושקע ברשויות הערביות ו- 21% ברשויות היהודיות.

ברוב הישובים היהודים בעל הקרקע הגדול ביותר הוא מנהל מקרקעי ישראל והתאום בין המנהל לבין משרד הפנים הוא פנים מערכת. בישובים הערבים, לעומת זאת, רוב בעלי הקרקע הם תושבי המקום ויש מספר רב של חלקות פרטיות. תכניות המתאר הקיימות ב-12 הרשויות הערביות, הן כאלה שתוכננו בשנות ה-80 על פי גישה מצמצמת כצילום מצב קיים, בלא מבט להתרחבות עתידית. לרמות העדכונים שנעשים מדי פעם לתכניות אלה, הן אינן רלוונטיות לתושבי הרשויות הללו בשל היותן מבוססות על גישה מגבילה ולא אוהדת לקהילה שלהן. במצב זה מתפתחת גישה בציבור הערבי, לפיה אין ערך של ממש לתכנית מתאר, ולכן יש להתנגד לעצם קיומה.

האינטרס של המדינה לפתח את הישובים הערביים מחייב אותה לרכז מאמץ מיוחד ומקיף כדי לפתור אחת ולתמיד בעיה זו. נראה כי תהליך זה יכול להתרחש רק תוך הידברות עם הרשויות המקומיות ועם ראשי הציבור הערבי, שכן המדובר בבנייה, מן המסד, של אמון שמעולם לא התקיים. תהליך כזה עשוי לשמש אבן בוחן למדינה בבניית האמון עם ציבור האזרחים הערבים.

בהרצאה ביום עיון של המרכז הערבי לתכנון אלטרנטיבי בנצרת ב- 25 במרץ 2002, העלה ראש המרכז, ד"ר חנא סוויד, את הרעיון של אמנה: אזרח-רשות מקומית-מדינה. על פי רעיון זה יתקיים תהליך של גיבוש אמנה אשר תחייב הן את האזרח, והן את הרשות המקומית ואת המדינה. אמנה זו תכלול זכויות וחובות אשר תחולנה על שלושת הצדדים ויאפשרו בנייה של אמון, כמסד לפריצת המעגל הסגור. בימים אלה שוקד המרכז הערבי לתכנון אלטרנטיבי על הכנת הצעה לתהליך גיבוש אמנה מעין זו.

משרד התחבורה – מע"צ

עליה בתקציב לתחבורה יבשתית לעומת ירידה בהקצאה לישובי הערבים וסביבתם

לישובים הערביים		
	916,106 מיליון ש"ח	תקציב כללי 2002:
139 מיליון ש"ח	2.98 מיליארד ש"ח	תקציב פיתוח 2002:

בהשוואה לשנים קודמות:

בשנת 2000 : 155.7 מיליון ש"ח לפיתוח כבישים עירוניים ובינעירוניים, בישובים הערבים.
בשנת 2002 : 139 מיליון ש"ח (ירידה של כ- 11%).

בעוד הישובים היהודיים נהנים מלכתחילה מתשתית נאותה, אותה יש רק לתחזק כראוי, בישובים הערביים יש צורך ברוב המקרים בשיקום מבנה היישוב ממש, כדי שהתשתית התחבורתית בו תוכל לספק את בטיחות התושבים. כדי להגיע למצב זה, יש הכרח בהשקעה גדולה בהרבה מאשר חלקם היחסי של האזרחים הערבים במדינה.
למרות כל זאת, אף אילו היתה המדינה משקיעה בישובים הערביים כחלקם היחסי באוכלוסיה, היה די בכך בשלב זה. כאמור – ההשקעה בישובי הערבים ובסביבתם היא נמוכה פי 3 ויותר מחלקם באוכלוסיה.

תקציב הפיתוח לתחבורה יבשתית (עירוני ובין-עירוני) של משרד התחבורה הועלה בשנת 2002 ב- 28.4% (מ- 2.13 מיליארד ש"ח ל- 2.98 מיליארד ש"ח).
תקציב הפיתוח לישובים הערביים באותה קטגוריה ירד בשנת 2002 ב- 11% (מ- 155.7 מיליון ש"ח ל- 139 מיליון ש"ח).

לוח מס' 4 :

השוואה בין תקציב פיתוח כללי לבין פיתוח ישובים ערבים וסביבתם בתקציב 2002:

% מהכללי	כללי	ישובים ערבים	
4.9%	1.8 מיליארד	89 מיליון ש"ח	בין-עירוני (באזורי ישובים ערביים)
4.2%	1.17 מיליארד	50 מיליון ש"ח	עירוני
4.6% – ממוצע	2.98 מיליארד	139 מיליון ש"ח	סה"כ

**עליה בתקציב כללי לתחבורה יבשתית, לעומת ירידה בהקצאה לישובי הערבים וסביבתם
(במיליוני ש"ח)**

נתונים מתוך דו"ח מבקר המדינה 2002:

דו"ח מבקר המדינה חושף השנה מחקרים פנימיים בהזמנת משרד התחבורה, המראים כי סוג התאונות השכיחות בישובים הערביים נובעות מבעיות תשתית: "ניתוח סוגי התנגשות רכב-רכב מצביע על מאפיין נוסף את הישובים הגדולים במגורי המיעוטים והוא תאונות חזית-חזית. על פי עורכי הסקר מאפיין זה גם הוא קשור לרוב לבעיות תשתית". כמו-כן מוסיף המבקר כי תמונת מצב זו "דורשת טיפול בתשתית, כגון הסדרת תנועה, שוליים לא תקינים, הפרדה בין כיווני התנועה".

שיעור וסוג הנפגעים בתאונות דרכים בתוך הישובים הערביים בין השנים 1995-1997:

- נפגעים בתוך שטח עירוני יהודי: 62,749 בני אדם.
  - נפגעים בשטח עירוני ערבי: 2,025 (3.2% בלבד).
  - נפגעים קשה: 21%-25% מכלל הנפגעים בתוך ישובים הערביים.
  - 14%-17% מכלל הנפגעים בתוך ישובים היהודיים.
- למרות שמספר הנפגעים קטן בהרבה בישובים הערביים, חומרת הפגיעה של הנפגעים בישובים הערביים גבוהה בכ- 35% לעומת נפגעים בישובים היהודיים. נראה כי זוהי תוצאה של מרכיבי תשתית גרועים במיוחד.
- מחקר שניזום על ידי משרד התחבורה במטרה להרכיב פרופיל בטיחותי של רשות מקומית, ניתח נתונים של הלמ"ס אודות תאונות עם נפגעים. המחקר הקיף 85 ישובים, מתוכם 22 ישובים ערביים. מבחר ממצאים:
- 14 מבין 25 הישובים שמצב הבטיחות בהם היה גרוע ביותר, הם ישובים ערביים.
  - מבין 111 הילדים (גילאי 0-14) שנהרגו ב-85 הישובים, 36 נהרגו בישובים הערביים (32.4%).
  - חלקם של הילדים בקרב ההרוגים בתאונות דרכים בתוך הישובים הערביים הוא 58%.
  - הסיכויים להיפגע בתאונות דרכים בישובים הערביים גבוהים ב- 22% לעומת אלה שבישובים היהודיים.
- המבקר מעיר כי לאור נתונים אלה היה על משרד התחבורה והרשויות המקומיות לגבש תוכנית השקעות מקיפה לשיפור רמת הבטיחות של תשתית התחבורה בישובים הערביים. נתוני התקציב המסופקים על ידי משרד התחבורה, לעומת זאת, מראים כי הסכומים המוקדשים לכך הנם קטנים במיוחד.

משרד התיירות

הנגישות למשאב התיירות תלויה בהשקעות בתשתית

לישובים הערביים		
	506 מיליון ש"ח	תקציב כללי 2002:
4.4 מיליון ש"ח	275 מיליון ש"ח	תקציב פיתוח 2002:

בהשוואה לשנים קודמות:

תרשים מס' 8 :

ירידה עקבית בתקציבי הפיתוח לתיירות ב-3 השנים האחרונות (במיליוני ש"ח)

מקור : נתוני החברה הממשלתית לתיירות

התיירות היא משאב כלכלי לתושבי המדינה כולם, אך הנגישות למשאב זה תלויה בהשקעות תשתית. תשתיות התיירות הן אלה אשר קובעות עד כמה יוכלו תושבי אזור, או מגזר זה או אחר להנות מנגישות למשאב, ולנצל אותו לטובתם. הירידה בהשקעה בתשתיות הפיתוח בישובים הערביים מסמנת גם את הירידה בנגישות של תושביהם לניצול משאב זה בעתיד הקרוב.

לתיירות הפנים השפעה גם מעבר לכלכלה

נראה כי המצב הכלכלי, אשר הולך ורע, יכוון בעתיד הקרוב את אוכלוסיית המדינה יותר ויותר לתיירות פנים. מאז אוקטובר 2000, יהודים רבים מדירים רגליהם מישובים ערבים. בציבור ובעיתונות אף הוזכר "חרם" בלתי רשמי ובלתי מוכרז של הציבור היהודי על ישובי הערבים. בנוסף להיבט הכלכלי הנחוץ להתאוששות של התיירות הערבית, פיתוח תשתיות התיירות בעתיד הקרוב עשוי גם לסייע להפגיש מחדש אזרחים יהודים וערבים, ולסייע לבניה של יחסים בריאים יותר ביניהם. לכן, ההשקעה בתשתיות התיירות לגדול מאוד, גם מעבר לחלקם היחסי של האזרחים הערבים במדינה.

משרד התעשייה והמסחר

ירידה של 66% בהקצאה לפיתוח לעומת שנת 2000

לישובים הערביים		
	5.9 מיליארד ש"ח	תקציב כללי 2002:
15 מיליון ש"ח	440.6 מיליון ש"ח	תקציב פיתוח לאזורי תעשייה:
10 מיליון ש"ח	260 מיליון ש"ח	תקציב לפיתוח אזורי מלאכה ושירותים:

בהשוואה לשנים קודמות:

בשנת 2000: 30 מיליון ש"ח לפיתוח אזורי תעשייה בישובים הערביים. (16.9% מתקציב הפיתוח של המשרד)

בשנת 2002: 25 מיליון ש"ח לפיתוח אזורי תעשייה בישובים הערביים. (3.5% מתקציב הפיתוח של המשרד).

תרומתם של אזורי תעשייה ומלאכה היא מכרעת בשני מעגלים: המעגל הקהילתי: הכנסות מסי ארנונה מאזורי תעשייה הם אחד הסעיפים המרכזיים בתקציבי הרשויות השונות בארץ. המעגל האישי-תעסוקתי: נגישות לתעסוקה בתוך אזור המגורים. שילוב מעגלים אלה הוא הכרחי ליציאתם של האזרחים הערבים מן המשבר הפוקד אותם זה 54 שנה.

פער מובנה בין ישובים שכנים מכניס ביניהם מתח חברתי ופוליטי, ואף מצמיח ביניהם חומת ניכור. פיתוח אזורי תעשייה, מלאכה ושירותים הם אחד המנופים החשובים ביותר ליציאה של האזרחים הערבים ממעגל הנחיתות מול האזרחים היהודים השכנים, אך תודעה זו אינה מתבטאת בהקצאה של משרד התמ"ס לפיתוח אזורי תעשייה בישובים הערביים בשנת 2002 על פי תכנית הפיתוח.

דוגמא:

אזור לב הגליל הוא אחד האזורים המובהקים בארץ בהם יש לאי-שוויון בין יהודים לערבים השפעה מיידית ומכרעת על חיי היומיום, כמו גם על העתיד של כל האזרחים. בלב הגליל כ- 210,000 אזרחים ערבים וכ- 60,000 אזרחים יהודים.

תרשים מס' 9 :

שטחי תעשייה ומלאכה בלב הגליל

אזורי התעשייה והמלאכה ברשויות הערביות באזור כוללים 1,159 דונם : בענה :
19.6 ד' ; טמרה : 466 ד' ; כוכב : 28 ד' ; כפר מנדא : 24.5 ד' ; מעיאר : 167 ד' ; נחף :
10 ד' ; סחינין : 267 ד' ; עילבון : 70 ד' ; עראבה : 18 ד' ; שעב : 89 ד' – 5.5 מ"ר
לנפש .

אזורי התעשייה והמלאכה ברשויות היהודיות באותו אזור כוללים 4,658 דונם :
תרדיון (מ.א. משגב) : 858 ד' ; בד-לב (מ.א. משגב, מ.א. מטה אשר, כרמיאל) :
1,100 ד' ;

כרמיאל : 2,700 ד' . – 77.6 מ"ר לנפש .

**מסי הארנונה מאזורי תעשייה מהווים חלק משמעותי
מפרנסת הרשויות המוניציפליות.**

מסי הארנונה מאזורי תעשייה הם כלי מרכזי בידי ראשי הרשויות לשפר את השרותים לקהילתם,
ולשנות שינוי מהותי את אורח החיים הקהילתי .

מינימום ומקסימום הארנונה המותרת לגביה בשנה בש"ח למ"ר :

תעשייה : 18.22 ש"ח – 121.8 ש"ח .

מלאכה : 33.74 ש"ח - 164.34 ש"ח .

בהנחה שכל שטחי התעשייה באזור לב הגליל אכן פעילים ;

מינימום ומקסימום הכנסה צפויה מארנונה על שטחי תעשייה לתושב :

ברשויות היהודיות באזור : 1,415 ש"ח עד 9,455 ש"ח .

ברשויות הערביות באזור : 100 ש"ח עד 672 ש"ח .

הפער הגדול בגודל של שטחי התעשייה בתוך שטחי השיפוט של רשויות יהודיות ורשויות ערביות,
מסמן גם את הפער הגדול בהכנסה של הרשויות מארנונה לטובת הקהילות. המדינה יכולה,
וצריכה לאזן במהרה את המצב ולסגור את הפער על ידי יצירת שותפויות אמת בין הרשויות.
שותפות אמת באזור תעשייה היא זו אשר מביאה להתחלקות בהכנסות ממסי הארנונה. בכוחו של
משרד התעשייה והמסחר להנהיג שותפויות מעין אלה, לא רק באזורי תעשייה חדשים אלא גם
בקיימים.

אזור ספר – במרכז הארץ

- ברדיוס של כ-5 ק"מ משני הצדדים של כביש חוצה-ישראל, בין ראש העין לבין ואדי עארה
(צומת ברקאי), מתחלקת האוכלוסיה לכ- 130,000 יהודים וכ- 130,000 ערבים. בתחומי
הרשויות המוניציפליות פרושים 16 אזורי תעשייה ומלאכה, 6 מרחביים ו-10 מקומיים, בתכנון

עמותת סיכוי 2002-2001

או בהפעלה. רק 4 אזורי תעשיה מקומיים הם בתחומי רשויות ערביות (טייבה – 420 דונם ; באקה אלעירביה – 100 דונם ; ג'ת – 36.7 דונם וקלנסוואה – 20.3 דונם).

הטענה הרווחת בין ממלאי התפקידים בממשל היא, כי תמיכת המשרד ניתנת להקמת אזורי תעשיה רק על פי מדדי העדיפות הלאומית, ואלה ניתנים רק באזורי ספר ולא במרכז הארץ. למרות הקירבה הגיאוגרפית, למרכז הארץ, כל הישובים הערביים לאורך הכביש הם למעשה ספר אזרחי, חברתי ותעסוקתי, אשר על פי כל קריטריון אמורים להיות זכאים להגדרה של עדיפות לאומית גבוהה. בצד הנזקים הנגרמים לישובים תוך סלילת הכביש, זוהי הזדמנות היסטורית אחרונה, לסגור פערים בין הישובים הערבים לבין הישובים היהודיים. בידי משרד התעשיה והמסחר היכולת ליזום ולכוון מהלך זה. נראה כי בינתיים אין משרד התעשיה והמסחר עושה לסגירת פערים אלה.

המשרד לתשתיות לאומיות

בניית התשתיות קשורה בבניית האמון של האזרחים במדינה

לישובים הערביים		
	1.4 מיליארד ש"ח	תקציב כללי 2002:
55 מיליון ש"ח	1.8 מיליארד ש"ח	תקציב פיתוח למפעלי ביוב ותיעול:

- בשנת 1999 הוקצו הלוואות לישובים הערביים בסך 52.9 מיליון ש"ח, מתוך 357.2 ש"ח שהוקצו לכל הרשויות המקומיות במדינה (14.8% מכלל ההלוואות לרשויות המקומיות).
- בשנת 2000 הוקצו לישובים הערבים 17.3 מיליון ש"ח בהלוואות, מתוך 386 מיליון ש"ח שהוקצו לכל הרשויות המקומיות במדינה (4.4% מכלל ההלוואות לרשויות המקומיות).
- בשנת 2001 החלה תכנית הפיתוח לפעול, והוקצו 48 מיליון ש"ח בהלוואות לרשויות הערביות מתוך 460 מיליון ש"ח שהוקצו לכלל הרשויות המקומיות במדינה (10.4% מכלל ההלוואות לרשויות המקומיות).
- בשנת 2002 מוקצות הלוואות בסכום של כ- 65 מיליון ש"ח לישובים הערביים, מתוך 585 מיליון המוקצים לכלל הרשויות המקומיות במדינה (11% מכלל ההלוואות לרשויות המקומיות).

תרשים מס' 10 :

הקצאות להלוואות לתשתיות ביוב בשנים האחרונות בישראל (במיליוני ש"ח)

תרשים מס' 11 :

חלקן של הרשויות הערביות בהלוואות לתשתיות ביוב מתוך כלל הרשויות בישראל (באחוזים)

יש לפרוץ את המעגל הסגור של יחסי רשות מקומית – משרד האוצר

ההאטה בהקצאות לישובים הערבים בשנת 2000 מוסברת בכך, שהרשויות הערביות המתוונות לשחרור הלוואות במסגרת תכנית הפיתוח. מבט קצר אחורה אל שנת 1999 מלמד כי לא היה צורך להמתין, שכן גם אז אושרו הלוואות בסכומים דומים, וחלקם של הישובים הערביים לעומת חלקם של הישובים היהודיים בהקצאות לפיתוח תשתיות ביוב לא עלה, אלא שעתה – נכנסים סכומים אלה למסגרת תכנית הפיתוח המיוחדת.

היוזמה והניהול של מפעלי הביוב הם במגע ישיר בין משרד התשתיות לבין הרשויות המקומיות. משרד התשתיות הוא זה שמאשר לביצוע את התכנית, אשר מגישות הרשויות המקומיות, ואישור מקצועי זה מאפשר לרשויות המקומיות לזכות בהלוואה מבנק אוצר המדינה. ההקצאות לביוב הן כולן הלוואות מבנק אוצר המדינה לרשויות המקומיות, אשר 50% מהן הופך למענק, ו- 50% מוחזר לבנק אוצר המדינה.

בשנה האחרונה אישרה ועדת השיפוט של המנהל לביצוע תשתיות ביוב, תכניות ביוב ברשויות הערביות בסכום של 250 מיליון ש"ח. כעת ההכרעה בדבר ההקצאות לתכניות אלה נתונה בידי בנק אוצר המדינה. הקושי העיקרי בנושא זה הוא כושר החזר ההלוואות של הרשויות. הרשויות הערביות סובלות מהעדר הכנסות ארנונה מתעשייה, מגבייה נמוכה, כתוצאה מחוסר אמון התושבים, והיסטורית – למרות היישום של נוסחת סווארי להשוואת המענקים – מהקצאות חסרות ממשרד הפנים, אשר הן אלה שיצרו את הפער הגדול לעומת הישובים היהודיים ברמת התשתיות. במצב זה, כושר החזר של הרשויות הערביות הוא נמוך, ולכן קשה יותר לאשר להן הלוואות. אוצר המדינה חייב לפרוץ את המעגל הסגור הזה, באמצעות תכנית הלוואות ומענקים מיוחדת וכוללת, עם חזון של הנחת תשתיות ביוב מלאות בכל הרשויות הערביות.

מתוך דו"ח מבקר המדינה :

מנתוני נציבות המים 2001 : ל- 58 מתוך 82 רשויות ערביות אין פתרון ביוב מלא.

לכ- 15% מהרשויות המקומיות אין תכנית-אב מוסדרת לביוב.

בכ- 78% מהרשויות יש מערכת ביוב חלקית.

בכ- 15% יש מערכת ביוב פנימית מלאה.

לכ- 33% מהרשויות אין בישוב פתרון קצה מוסדר, וחלקם נוהגים להזרים את הביוב לשטחים פתוחים.

הנתונים על סמך שאלון שהופץ ב-88 רשויות ערביות, מהן ענו 47 רשויות.

שיקום פיזי של הישובים, ושיקום האמון של התושבים

הישובים הערביים סובלים מהזנחה כה רבה, עד שמבחינת תשתיות הביוב – הדבר הנחוץ כעת הוא כעין מבצע התיישבות נרחב ועמוק, כאילו הישובים הערביים צריכים "לעלות על הקרקע" מחדש. כל שנה שעוברת מגדילה בהרבה את תקציב השיקום הצפוי. אך בעוד את תקציב השיקום הפיזי ניתן לכמת, קשה יותר לאמוד במדויק את התהליך ההסברתי והציבורי של רכישת אמון

האזרחים. תהליך זה הכרחי לביצוע השינוי הדרוש, והתשתית שלמעשה קיימת כעת, היא תשתית נרחבת ועמוקה של חשדנות ואי-אמון כלפי המדינה, כתוצאה מהתנהלותו של השלטון המרכזי כלפי הישובים הערביים במשך למעלה מחצי מאה.

אכן, גם בנושא תשתיות הביוב על המדינה להזיע ולהתאמץ מאד כדי לרכוש את אמונם של התושבים בישובים אלה. כאשר תחליט מדינת ישראל לגשת להסדרת התשתיות בישובים הערביים באופן ההולם את המצב – יתברר, כנראה, שיש לבצע שיקום נרחב של כל החלק הבנוי של הישוב. עניין זה הוא מורכב ביותר, ויהיו מעורבים בו אלתורים ופתרונות יקרים יותר, המתחייבים מהעדר תכנון מוקדם של הישוב; שימוש בידע ומומחיות עולמיים בשיקום מתחמים בעל ערך היסטורי לטיפול באזורים קיימים (כמו מרכזי הכפרים בישובים הגדולים) ומאמץ ארוך טווח הכרוך באי-נוחות לתושבים. במקומות שונים יתכן צורך במהלכים של פינוי-בינוי מורכב ורגיש, ואולי הקושי הגדול ביותר – עיסוק מתמיד במשא ומתן עם בעלי קרקע פרטית, אשר מתייחסים אל הקרקע שבבעלותם כאל מטבעות אחרונים באוצר שנגזל.

איך עושים את זה?

מהמינהל לתשתיות ביוב נמסר, כי לצורך המגעים והמהלכים מול הרשויות הערביות נשכר במיוחד מהנדס ערבי אשר מרכז את הטיפול. יש בכך התקדמות מסוימת, אך עדיין אין זו החזות של שיתוף תושבים בתכנון והגישה צריכה להיות עוד יותר מערכתית. המהלכים המורכבים הללו מצריכים תפיסה כוללת של שיקום התשתיות והתכנון גם יחד. לכך נחוצים שני מהלכים המשלימים זה את זה:

1. הקצאה של מימון מתאים, למשך עשור, מאוצר המדינה לביצוע התשתיות. מימון זה יגשר על הפערים בתשתיות, שנוצרו בעטיו של פער מימון ענקי במשך 54 שנים. מימון זה יכתיב, כנראה, האטה בביצוע תשתיות ביוב בישובים יהודיים באותו עשור, והיחס בין ההקצאות יהיה בהרבה מעבר לחלקם היחסי של האזרחים הערבים במדינה.
2. בדרך אל השיקום הפיזי של התשתיות יש לבנות את האמון של האזרחים הערבים במוסדות המדינה. ניתן לעשות זאת במהלך יזום על ידי המדינה, אך מלכתחילה – שיתוף מלא ואמיתי של התושבים. נראה כי מהלך כולל, אשר במרכזו שיתוף האזרחים הן בתכנון והן באחריות לביצוע התכניות, יוכל לסייע לתכנון עתיד לישובים הערביים¹.

מעקב שנה שניה

¹ ראו התייחסות לנושא זה, עם הצעה מעשית, בפרק על משרד הפנים.

תכנית החומש לקידום מערכת החינוך הערבית בישראל

בכר עואודה

בשנת 2000 החל משרד החינוך ביישום "תוכנית החומש" לקידום מערכת החינוך במגזר הערבי, בהתאם להמלצות שלוש ועדות ממלכתיות שבדקו מצב החינוך הערבי: ועדת בן פרץ, לבדיקת מערכת החינוך הערבי (1998); ועדת כץ, לבדיקת מערכת החינוך הבדואי בנגד (1998); וועדת גולדשטיין, הועדה לבדיקת מצב מערכת החינוך הבדואית בצפון (1998). על פי הערכות שבוססו על ידי ועדת המעקב לענייני חינוך שליד ועדת המעקב העליונה של הערבים בישראל, עלות יישומן של המלצות שלוש הוועדות גם יחד מגיעה לכ- 1.5 מיליארד ש"ח, אך בפועל תוקצבה תכנית החומש על ידי הממשלה בסכום של 250 מיליון ש"ח בלבד לחמש שנים. התקציב מיועד לפעולות שיביאו לצמצום פערים בין מערכת החינוך היהודית לערבית והבטחת שוויון הזדמנויות בין בוגרי שתי המערכות. התכנית אינה מתייחסת לכל נושא הפערים בתשתיות החינוכיות והמתקנים החסרים במגזר הערבי.

עם התחלת יישום התכנית היו תגובות נועמות בקרב אנשי חינוך ערבים, אשר לא הרגישו שותפים בתכנון או בביצוע התכנית. כעת, שנתיים לאחר תחילת ההפעלה של התכנית, חלק גדול מציבור המורים עדיין אינו מעורב בתהליכי העשייה בתכנית החומש, ובנוסף לכך, בדיקה שלנו מראה כי חלק גדול מהמורים אף אינו יודע מהם המטרות והיעדים של תכנית זו. בחודש אפריל השנה העברנו שאלות לדובר משרד החינוך ולגורמים שונים בממסד. עד העברת החומר לדפוס לא קיבלנו כל תשובה לשאלותינו, ולכן המידע להלן מסתמך על פירסומי משרד החינוך ועל תחקיר שטח שערכנו. להלן נתייחס למספר מרכיבי יסוד של התכנית, לדרך שבה התכנית מבוצעת בשטח, על דברים שעלו בימי עיון וכנסים אשר נערכו על יד ועידת המעקב לענייני החינוך הערבי.

א – תקציב תכנית החומש:

למרות העובדה כי תוכנית החומש בצורתה הנוכחית אינה עונה על כל הצרכים של מערכת החינוך הערבית ואינה פותרת קיפוח מתמשך של 5 עשורים, קיצץ משרד החינוך גם בסכום הקטן שייעד להפעלת התכנית: עפ"י התכנית (חוברת משרד החינוך מנובמבר 2001), אמור המשרד להקציב סכום של 50 מיליון ש"ח בשנת 2001 וסכום דומה בשנת 2002. בפועל תוקצבה התכנית בשנת 2001 ב- 41 מיליון ש"ח וב- 2002 ב- 38 מיליון ש"ח בלבד. ברור כי כבר כעת יש גירעון של 21 מיליון ש"ח ביישום התכנית, כך שיש פגיעה גם במידת השגת המטרות והיעדים שמשרד החינוך הציב לעצמו.

בכל שנה מוקצים כ- 40% מתקציב תכנית החומש לחינוך מיוחד. נושא זה חשוב בפני עצמו ודורש טיפול מיידי, אך אין הוא מתיישב עם המטרה העיקרית של התכנית שהיא צמצום פערים בהישגים בין ערבים ויהודים. נראה כי תקציב תכנית החומש משמש כאן צינור להעברת תקציב לנושא שונה לגמרי.

ב – דרכי היישום של התכנית:

בחרנו 9 נקודות דרכן נבחן את יישום התכנית בשנה זו :

1. **הכנת תכנית בית ספריה:** על פי המודל של משרד החינוך, יש להקים ועדת הגוי יישובית, וועדת הגוי בית ספרית. בפועל בחלק גדול מהישובים אין ועדת הגוי יישובית, ובחלק גדול מבתי הספר אין ועדת הגוי בית ספרית. כך נופל הנטל הכבד בתחום זה על מנהל בית הספר. מנהל בית הספר עם צוות המורים אמורים להכין תכנית בין ספרית המשקפת את הצרכים, החזון, היעדים ומטרות של בעלי העניין: משרד החינוך, הרשות המקומית, ההורים והתלמידים. בפועל, מגיעות התכניות כחבילה סגורה בצורת קורסים לתלמידים חלשים, אשר אמורה להיבחר על ידי בית הספר. כך יוצא שבפועל התכנית הבית ספרית צריכה להתאים עצמה לתכנית החומש, ולא להיפך.
2. **המורים המתעוררים:** התכנית מתבצעת בימי סוף השבוע, או לאחר מערכת השיעורים הרגילה, על ידי מעורבים חיצוניים ואין מגע בין המורים המתעוררים לבין המורים הקבועים. בבדיקה שערכנו, אף מתברר כי חלק גדול מהמורים לא עברו הכשרה מיוחדת והם חסרי נסיון בעבודה עם ילדים וחלשים. נראה כי בתנאים אלה, לא יוכל משרד החינוך להכניס שינויים בשיטות ההוראה בבתי הספר, ובוודאי לא יצליחו צוותי המורים הקבועים להטמיע ההצלחות שיושגו במסגרת תכנית החומש.
3. **פריסת התכנית:** בשנת התקציב 2001 הופעלה התכנית ב- 242 בתי ספר בכל הרמות, וב- 2002 היא מתוכננת לפעול ב- 301 בתי ספר. במגזר הערבי קיימים היום כ- 605 מוסדות חינוך, כלומר, על פי תהליכי היישום של התכנית, ניתן לראות בברור כי התכנית טרם יושמה בכמחצית מבתי הספר במגזר הערבי. במעבר בין 2001 ל- 2002 הכניס משרד החינוך לתכנית רק 59- בתי ספר חדשים.
4. **שותפות:** שרת החינוך, לימור לבנת, נתנה הוראה למנכ"לית המשרד ולמנהלי האגפים לא לשתף פעולה עם ועדת המעקב לענייני החינוך הערבי, ואסרה על המשך קיום מפגשים בנושא יישום תכנית החומש ונושאים אחרים של המגזר הערבי. החלטה זו אינה מובנת ואינה מקובלת על אנשי חינוך במגזר הערבי, ומחזקת את תחושת חוסר האונים של הציבור הערבי מול מערכת החינוך.

עמותת סיכוי 2002-2001

חשיבות מיוחדת נועדה לשיתוף ציבור היעד בתכנית התערבות ושינוי. אם יש סיכוי כלשהו שתכנית החומש תשאיר חותם חיובי לאורך זמן, הרי שהוא תלוי במידת היכולת שלה לזכות בשיתוף הפעולה של צוותי המורים בבתי הספר ובמערכות התומכות שלהם, דהיינו מחלקות החינוך ברשויות המקומיות וועדת המעקב לענייני חינוך, כגוף תומך חברתי-ציבורי רחב.

היעדר שיתוף פעולה עם הוועדה לענייני החינוך הערבי, אשר מרבית מנהלי מחלקות החינוך ביישובים הערבים רואים בה גוף מקצועי מסייע, מקשה עוד יותר על יישום התכנית. כמו כל תהליך שינוי ושיפור, גם תכנית החומש לחינוך חייבת להתבצע בשיתוף אוכלוסיית היעד.

כך, למשל, לעיתים קרובות ההורים אינם שולחים ילדיהם לקורסים בסוף השבוע, וכאשר התכנית מתקיימת במהלך יום הלימודים הם לא מסכימים שילדיהם יצאו מהשיעורים הרגילים לשיעורי התגבור, זאת בשל העדר הסברה ושיתוף של האוכלוסייה בביצוע התכנית.

5. **הטמעה:** התכנית אינה כוללת תהליך של הטמעת שינויים. בשיטה הקיימת היום אין בבתי הספר תהליך לימודי ממוסד, מורים מתערבים מגיעים לבתי הספר לאחר הלימודים או בחופשת השבוע, מלמדים קורסים מוגדרים לתלמידים ולאחר סיום הקורס הכל חוזר לקדמותו.

היעדר מערכת אשר תבטיח הטמעה של שיטות חדשות פוגעת ביכולת מערכות החינוך להתחדש. הערך הנוסף של התחדשות בית הספר והכנסת כלים חדשים אינו מובטח בדרך הפעולה הנוכחית של התכנית. הסכנה הגדולה היא, שעם סיום התכנית יחזור המצב לקדמותו כי אין תהליכים של המשך ומיסוד.

6. **הערכה:** עד היום טרם פרסם משרד החינוך הערכה והפקת לקחים מהביצוע של התכנית, ומנהלי בתי הספר לא קיבלו מסמכים המראים על היערכות חדשה כתוצאה מהפקת לקחים. נראה כי אין תהליכי הערכה בתוך בתי הספר לכל סוגיית ביצוע התכנית. קיימת חוברת בערבית שנכתבה בנובמבר 2001, אך אין בה מילה אחת על הערכה או הפקת לקחים והיא כוללת מידע סתמי הלקוח מכמה פרסומים ישנים בעברית של משרד החינוך.

7. **העלאת הישגי הבגרות:** על פי הנתונים של משרד החינוך, מתוך כלל התלמידים שאינם זכאים לבגרות, ל- 73% חסר מקצוע אחד, ול- 27% חסרים יותר ממקצוע אחד. הפעלת תכנית תגבור בבתי הספר לקבוצות התלמידים הנכונות, יכולה בהחלט להביא לשיפור בתוך הקבוצות הללו.

אחת המטרות העיקריות של תכנית החומש מתמקדת בהעלאת אחוזי הזכאות לבגרות. המטרה הזו מבורכת בפני עצמה, אך אין היא מהווה הבעיה המרכזית של מערכת החינוך

עמותת סיכוי
2002-2001

הערבית, וההישגים הנמוכים אינם אלא תוצאה של כשלי המערכת. טיפול בהישגים בלבד משול לטיפול בסימפטומים ולא בבעיות המרכזיות והמהותיות של מערכת החינוך הערבי. בלי קשר לתכנית החומש מופעלות תכניות של הזדמנות שנייה ומועד ב', אשר בהחלט יכולים להביא לשיפור והעלאה באחוזי הזכאות לבגרות מתוך קבוצות הלומדים ב"ב. הממצאים של מבחני הבגרות של השנה הלימודית הקודמת טרם פורסמו, ונראה כי אכן יהיו שיפורים בנושא אחוזי הבגרות. ממצאי הבגרות של שלוש השנים האחרונות בטרם הופעלה התכנית מראים שיפור קטן כל שנה.

אחת מנקודות החוזק של תכנית החומש היא היכולת להראות תוצאות בזמן קצר יחסית, באמצעות מאמץ מרוכז. אולם, זוהי גם חולשתה, שכן אין די בהישגים קצרי טווח, ויש לבחון את הצלחתה של התכנית בשלב הבא – דהיינו בשלב הקבלה לאוניברסיטה. לכן, מעבר לעליה בשיעור ההצלחה בבגרות, יש למדוד את הצלחתה של תכנית החומש בכך שהיא תביא יותר תלמידים לזכאות בגרות במקצועות הרלוונטיים לקבלה לאוניברסיטה.

לוח מס' 5 :

שיעורי זכאות לבגרות מתוך קבוצת הגיל (נתונים מאתר משרד החינוך – מדענית ראשית)

מגזר	שנה	קבוצת גיל	אחוז הלומדים ב"ב	אחוז הזכאים לבגרות
יהודי	תשנ"ח	82000	84.16	43.07
	תשנ"ט	82700	85.44	45.92
	תש"ס	85600	83.02	45.56
ערבי	תשנ"ח	13700	67.34	27.41
	תשנ"ט	13200	73.39	31.54
	תש"ס	13900	71.18	29.95
בדווי הנגב	תשנ"ח	2000	49.65	9.60
	תשנ"ט	2100	57.43	13.14
	תש"ס	2100	62.81	16.76
דרוזי	תשנ"ח	2100	76.00	29.76
	תשנ"ט	2000	83.70	35.35
	תש"ס	2100	79.76	28.57

עמותת סיכוי 2002-2001

8. **זכאות לבגרות וקבלתה לאוניברסיטאות:** כדי להתקבל לאוניברסיטה על כל תלמיד לכלול בתוך הזכאות לבגרות דרישות סף: אנגלית ברמה של 4 יחידות לפחות; מתמטיקה ברמה של 3 יחידות לפחות ו-4 יחידות בשפת האם (במוסדות כמו הטכניון יש דרישות נוספות במקצועות הריאליים כמו: מתמטיקה, פיזיקה, ביולוגיה וכימיה).

תרשים מס' 12:

עמידה בתנאי הסף לקבלה לאוניברסיטה בקרב הזכאים לתעודת בגרות בשנת 2000 (באחוזים)

נתונים ממרכז אדווה על זכאות לתעודות בגרות לפי יישוב 1999-2000 (ד"ר שלמה סבירסקי ואלון אטקין, יוני 2001), מראים כי בשנת 2000 88.6% מהתלמידים היהודים שהצליחו בבגרות עומדים בתנאי הסף של האוניברסיטאות; 70.4% מכלל התלמידים הערבים עומדים בתנאי הסף; ורק 38.4% מהתלמידים הבדוים בנגב שהצליחו בבגרות עומדים בתנאי הסף.

9. **נשירה:** תכנית החומש הנוכחית לא נותנת כלים ומיומנויות לצוותי המורים בבתי הספר להתמודד עם תופעת הנשירה. התמקדות התכנית בהישגים, כפי שהוסבר לעיל, אינו פותר בעיית התלמידים הנושאים המגיעה בנגב לרמות של 40% מכלל קבוצת הגיל ול-30% במגזר הערבי והדרוזי.

לסיכום:

בדו"ח הקודם של עמותת סיכוי הועלו בעיות מהן סובלת התכנית, אך משרד החינוך לא טרח לענות עליהן. אפשר לטעון ברמה גבוהה של ודאות שתכנית ההתערבות הנוכחית, בדומה לרוב תכניות ההתערבות האחרות הנוגעות לאזרחים הערבים, אינה כרוכה בחשיבה מספקת, בהכנות הולמות, וכמובן לא בתקצוב ראוי. אנשי חינוך מתוך המשרד הם אשר גיבשו את תפיסת היסוד של התכנית, כנראה ללא שיתוף מספיק של גורמי חינוך ערביים: אנשי חינוך, ציבור ורוח או גופים כמו ועדת המעקב לענייני חינוך וראשי מחלקות חינוך ברשויות המקומיות. עובדה זו מעוררת ספק באשר לאפשרותה של התכנית להניע מהלכים חדשים ורעננים, שבכוחם להביא למפנה במצבו של החינוך הערבי.

עמותת סיכוי 2002-2001

תכנית החומש פוסחת על כל מרכיבי החינוך הבלתי פורמלי. הנושא לא מקבל ביטוי תקציבי הולם בתקציב הרגיל של משרד החינוך, והוגי תכנית החומש לא השכילו לראות בפוּטנציאל הטמון בחינוך הבלתי פורמלי, כמנוף להנעת השינוי במערכת החינוך הערבי. ראוי כי המשרד יקח בחשבון מרכיב זה בעתיד.

שינוי מבני דחוף דרוש, למשל, במערך המינויים לניהול ולהוראה. הפרסומים האחרונים כי השב"כ הוא שקובע מי ימונה או לא לניהול בית ספר, משקפים מציאות של חשדנות, היעדר אמון, והיעדר שותפות. גורמים אלה בלבד כבר עלולים לגרום לאי-הצלחת כל תכנית, לחולל שינוי מהותי במצבו של החינוך הערבי, אך הם נוספים לכל אלה שציינו בסקירה זו.

תכנית החומש לשיפור החינוך הערבי בישראל אמורה להתמודד עם כשלים ובעיות קיפוח של 54 שנים. עם התקציב המיועד והחבילה המוצעת במסגרת תכנית החומש הנוכחית, נראה שזו משימה כמעט בלתי אפשרית.

ראוי כי משרד החינוך יקח ברצינות יתרה את מערכת החינוך הערבית הן במישור התכני והן במישור המבני, וישקיע מאמץ מחשבתי וכספי ראוי למשימה כזאת. התכנית בחרה לקשט את הגג של מערכת החינוך הערבי, דהיינו, לשפר בעיקר את התוצאות של בחינות הבגרות. השינוי הדרוש הוא, כאמור, מבני ותכני, ויסודי בהרבה יותר.

שנאה, דחיה וגזענות כלפי האזרחים הערבים מצד הממסד בישראל

עו"ד עלי חיידר

אינתיפאדת אל-אקצא ואירועי אוקטובר 2000 היוו תפנית חדשה ביחסים בין האזרחים הערבים בישראל לבין המדינה. המתבונן במציאות הישראלית, מאז אירועי אוקטובר, יכול להבחין כפי שיתואר להלן, שתופעות כמו דחיה, שנאה, הדרה וגזענות כלפי האזרחים הערבים החלו לקבל מימדים חדשים.

ביטויי השנאה הקולקטיבית של כמה מן הפוליטיקאים כלפי האזרחים הערבים משפיעים על תמיכה ציבורית מתרחבת בקרב היהודים. בשנאה זו, לא הקדשנו לכך המקום בדו"ח זה, הן משום עיסוקנו הממוקד עד כה בביקורת השלטון ולא באזרחים, והן משום שיש ליעד לנושא מקום נפרד ונרחב יותר. לכן נעסוק ברשימה זו בגילויי הדחיה והשנאה הנובעים מן הממסד.

במסגרת רשימה קצרה זאת, נעמוד תחילה על הגדרת וביאור המונחים "גזענות" ו"שנאה". אחר כך נאיר היבטים מסוימים של התופעה. ראוי לציין, כבר בשלב זה, כי רשימה זאת אינה מתיימרת לחקור את סוגיית הגזענות, השנאה וההדרה באופן מעמיק ומקיף, אלא מהווה מבוא לכך, ומתריעה ומזהירה גם מפני התעצמותה והסכנות הטמונות בה. לכן יש להשקיע מאמצים רבים לצמצומה, במיוחד בתקופה שהדיון בסוגיית הטרנספר הפך לחלק מהשיח הלגיטימי באמצעי התקשורת ובעתונות.

הגדרת המושגים:

הגזענות מוגדרת באופן שונה על ידי דיסציפלינות וחוקרים שונים, יש כאלה הנוקטים בדרך הצמצום ונצמדים להגדרות הצרות של המושג, ויש כאלה המעניקים לו משמעות רחבה. להלן מובאות שתי הגדרות שונות לגזענות, אחת מילונית-אידיאולוגית, והשנייה מההיבט המשפטי-חוקתי:

1. הגזענות היא "השקפה הדוגלת במיון האנושות לקבוצות עליונות ונחותות, לכאורה לפי סימני היכר קבוצתיים, גופניים ונפשיים ובהתייחסות מפלה אל בני אדם, על פי היחס לקבוצה שאליה משייכים אותם. גזענות היא תופעה המורכבת מתערובת של אמונות, דעות, השקפות והעדפות הנשענות על שני יסודות:
(א) חלוקה של המין האנושי לקבוצות ואפליית קבוצות מסוימות לעומת אחרות;
(ב) נקיטת עמדה שרירותית כלפי כל אדם על פי אותה חלוקה. יסודות אלה הם פועל יוצא של שיפוט קדום – נקיטת עמדה שלילית כלפי אדם, הנובעת משיוכו לקבוצה חברתית מסוימת והתואמת לעמדה לא מבוססת כלפי אותה קבוצה.

המשמעויות המגוונות שהוקנו למונח 'גזע', השימוש הנפוץ בו כשם 'נרדף' ללאום או לדוברי שפה אחרת, או לקבוצה אתנית, המחלוקת לגבי מיון הגזעים – כל אלה וגורמים אחרים מקשים על זיהוי תופעת הגזענות ועל אבחנתה ממונחים כמו 'אמונות', 'קנאות דתית', 'עליונות אתנית', 'אפליה מינית', 'שנאת אויב', או 'שנאת זר' בכלל.¹

2. סעיף 144א' לחוק העונשין, התשל"ז 1977 – מגדיר גזענות כך :
"רדיפה, השפלה, ביזוי, גילוי איבה, עוינות או אלימות, או גרימת מדנים כלפי הציבור או חלקים של האוכלוסיה והכל בשל צבע או השתייכות לגזע או למוצא לאומני-אתני".

החוק אוסר על הסתה לגזענות ומטיל עונש מאסר על מי שמפרסם דבר מתוך מטרה להסית לגזענות. כמו כן, הסתה לגזענות עלולה לשלול מהעוסקים בה זכויות יסוד מרכזיות, כמו הזכות להיבחר ולהירשם כמפלגה. המושג שנאה מוגדר כ"רגש השולל את האובייקט שלה באופן כולל ומהותי". בכך היא נבדלת מרגשות שליליים אחרים, כמו כעס, השוללים את האובייקט רק באופן חלקי. שנאה מתעוררת כאשר חל שינוי במצב הקיים ועקב כך מופיעה סכנה לעניין הנחשב על ידי השונא כמהותי.²

ביטויי שנאה וגזענות כלפי ערבים בישראל (דוגמאות מהשנתיים האחרונות)

להלן מובאות מספר דוגמאות שנבחרו מתוך רבות אחרות; נראה כי תחומי השנאה ואף הגזענות כנגד האזרחים הערבים, הינם מגוונים, ונוגעים לתחומי חיים שונים.

א. פוליטיקה של שנאה והדרה

במוקד התופעה הזאת עומדים כמה פוליטיקאים יהודים, אשר פועלים בשיטות שונות נגד הח"כים הערבים: הם מציגים אותם לעיתים כקיצוניים, כבוגדים, כגיס חמישי וסוכנים זרים, כמשתפ"ים של האויב, וכמטורפים. חלק מהח"כים עושים דה-לגיטימציה ואף דה-הומניזציה לח"כים הערבים, וזאת כחלק מהפחתה מערכם, הדרתם ממוקדי ההשפעה, מניעה מהם להשמיע את קולם, את דעותיהם ואת תביעותיו של הציבור הערבי.

העבודה בועדות הכנסת תלויה במבנה הקואליציוני של הכנסת כבבואה של הממשלה. הישגים ממשיים בועדות הכנסת, כמו חלוקת העוגה התקציבית, תלויה בעסקאות פרלמנטריות בין הסיעות השונות, כאשר המטבע העובר לסוחר הוא יכולת ההשפעה הקואליציונית, אם לא בקדנציה הנוכחית, יהא כך בקדנציה שתבוא אחריה. הדרתם המוחלטת של הח"כים הערבים מן

¹ לקסיקון דביר, אזרחות, חברה, מדינה, יעקב שץ, ש. אריאל

² ראו מאמרו של אהרון בן זאב, על טבעה של שנאה, עמ' 18, בספר "שנאה" בעריכת אבינועם בן זאב, זמורה ביתן, 1977.

הקואליציה מונעת מהם כל הישג משמעותי עבור ציבור הבוחרים שלהם, שכן אין להם "מה למכור" לעמיתיהם הח"כים מסיעות אחרות.

כך הופכת מליאת הכנסת לזירת הפעילות העיקרית של הח"כים הערבים. התבטאויותיהם במליאה הן חריפות בחלקן, ויצאו בשנים האחרונות מהמשבצת המסורתית של נציגי הציבור הערבי. משבצת זו אופיינה בעבר על ידי דיבור רך, ובעיקר שיח שמקבל על עצמו את הנחיתות האזרחית המובנית שהוכתבה להם. בעשור האחרון מבטאים חברי הכנסת הערבים את הלכי הרוח האותנטיים בציבור הערבי, אשר אינם מקבלים כמובן מאליו את יחסי השליטה כלפי הנשלט. כאמור, בהיות הייצוג הפרלמנטרי של שולחיהם חסום בחלק החומרי שלו, החלק של השיח הציבורי נשאר פתוח. עמידה זו ב"חזית" חופש הביטוי, מושכת אליהם אש מצד ח"כים יהודים, אשר חלקה מכוון כלפי הח"כים הערבים, אך חלקה מכוון כנראה אל כלל האזרחים הערבים. למרות הניסיון לצייר סימטריה כאילו "כולם יכולים לומר הכל", אין זה המצב האמיתי. בדוגמאות להלן ניתן כי כוחם של הח"כים היהודים, אפילו הם מן ה"שוליים הפוליטיים", הוא גדול לאין שיעור מזה של הח"כים הערבים, ופגיעתם בח"כים הערבים ובבוחריהם היא קשה ביותר.

1. **חוק לעידוד ההגירה:** היועצת המשפטית של הכנסת, עו"ד אנה שניידר, פסלה הצעת חוק פרטית שזים ח"כ מיכאל קליינר (חרות) לעידוד הגירה למדינות ערב, זאת משום שאופיה הוא אנטי דמוקרטי וגזעני, ובניגוד לחוק יסוד הכנסת, הקובע שרשימת מועמדים לא תשתתף בבחירות לכנסת כאשר יש במטרותיה או במעשיה במפורש או במשתמש שלילת אופייה הדמוקרטי של המדינה והסתה לגזענות.³

הצעת החוק של קליינר מציעה כי תושב או אזרח ישראלי שירצה להגר למדינה ערבית יהיה זכאי לקבל סל הגירה. ההצעה קובעת כי הזכאות לסל הגירה תהיה מותנית בוותור על האזרחות הישראלית או על האשרה והרשיון לשיבת קבע. לדבריה של עו"ד אנה שניידר, "קבלת הצעתו של ח"כ קליינר תיצור מצב שבו המדינה מעודדת באמצעות הטבות חומריות את האוכלוסיה היהודית להגיע לארץ ולהשתקע בה בעוד שלגבי הערבים, אזרחי המדינה, מעודדת המדינה את עזיבתם".⁴ בתחילת שנת 2002 אישרה נשיאות הכנסת את הגשת הצעת החוק האמורה על אף המלצתה של היועצת המשפטית של הכנסת.⁵

מגמת הצעתו של ח"כ קליינר היא ברורה: הוצאתם הפיזית של המשתייכים לקבוצת האזרחים הערבים ממדינת ישראל באמצעות פיתוי חומרי, והכנסת המשתייכים לקבוצה היהודית אל תחומי המדינה, באותו אמצעי. איפיונה של הצעת חוק זו, על ידי היועצת המשפטית הכנסת, כגזענית, לא עצר את נשיאות הכנסת מלאשר את הגשתה.

³ הארץ, 2 בספטמבר 2001

⁴ הארץ, 31 בדצמבר 2001

⁵ הארץ, 19 בפברואר 2002

2. **חוק "עוקף" בג"צ קציר:** בינואר 2002 ביקשה היועצת המשפטית של הכנסת, עו"ד אנה שניידר, מנשיאות הכנסת לשקול את האפשרות לפסול הצעת חוק שיזם ח"כ חיים דרוקמן (מפד"ל) משום שהיא מהווה, לכאורה, הצעת חוק גזענית במהותה.⁶ המדובר בהצעת חוק עוקפת בג"ץ בנושא הישוב קציר, עליה חתמו בזמנו 61 ח"כים. דרוקמן יזם הצעת החוק בעקבות בג"ץ קציר, שחייב את הישוב לקלוט גם משפחה ערבית (משפחת קעדאן). לפי הצעת החוק יתוקן חוק ההסתדרות הציונית והסוכנות היהודית כך, שבהגדרת מטרותיו יודגש ערך ההתיישבות היהודית. כמו כן, מוצע בה להרחיב את חוק מקרקעי ישראל, כך שהמנהל יוכל להקצות קרקע להתיישבות, אם אישר זאת שר הביטחון לצרכי הביטחון.

בחוות הדעת שהניחה בפני הנשיאות לא קבעה עו"ד שניידר עמדה חד משמעית, אך הבהירה שמדובר בהצעת חוק בעייתית שעל הנשיאות לדון ולהכריע בה. נשיאות הכנסת אישרה את הצעת החוק האמורה, ברוב דעות.⁷

מהלך זה של הכנסת, מלבד היותו סותר מעשית את קביעת בג"צ, הוא מהלך מסוכן, שכן הוא נותן גושפנקא פוליטית להדרת אזרחים ערבים ממקומות מגורים. סכנתו הנוספת היא באיתות לאזרחים היהודים כי: "לא חשוב מה יאמר בג"ץ, חשוב מה יעשו בכנסת", כעין "אוי"ם-שמום" פרלמנטרי.

3. **יציאה מן המליאה בזמן נאום הערבים:** בינואר 2001 הציע ח"כ אליעזר כהן (צייטה) מהאיחוד הלאומי-ישראל ביתנו שכל הח"כים היהודים יצאו מאולם מליאת הכנסת כל אימת שח"כ ערבי יעלה לדוכן הנואמים. כהן הפיץ בין כל הח"כים מכתב תחת הכותרת "מצב מלחמה עם הפלסטינים". במכתבו שאל ח"כ כהן: "האם מישהו מעלה בדעתו שבמלחמת העולם השנייה היה יכול גרמני, לא קצין באס אס לבוש מדים, לא נאצי, אלא סתם גרמני, לעמוד על דוכן הנואמים בפרלמנט הבריטי בלונדון ולשאת דברים לטובת גרמניה הנאצית?".⁸

הפניית הגב, פיזית, אל הח"כים הערבים כקבוצה היא מסוכנת ביותר ונושאת מסר מסוכן לאזרחים היהודים במדינה. אך יתרה מזאת, הפיכתם זו של הח"כים הערבים לאויבים בעת מלחמה, היא יותר מסימונם האישי בלבד כיעד לפגיעה אפשרית. בהיותם נציגי ציבור מובחן מבחינה לאומית, במעשהו זה מסמן ח"כ כהן, באמצעותם, את כל הציבור הערבי כיעד לפגיעה בהיותם נושאי דברים "לטובת גרמניה הנאצית". התוצאות של מעשה זה הן הרות אסון לשתי הקבוצות החיות במסגרת האזרחית בישראל.

⁶ הארץ, 16 בינואר 2002

⁷ הארץ, 19 בפברואר 2002

⁸ הארץ, 24 בינואר 2002, תחת הכותרת "אליעזר כהן: לצאת מהמליאה בזמן דיבור הערבים"

4. **הפצת תמונותיהם של ח"כים ערבים לצד התמונה של בן לאדן, בידי ח"כ ישראל כץ:**
יוזם הצעת החוק שנועדה למנוע השתתפות בבחירות מרשימה התומכת בטרור ח"כ ישראל כץ (ליכוד), הפיץ בין הח"כים לקראת הישיבה של ועדת החוקה חוק ומשפט של הכנסת בנושא ההצעה, מעטפות הנושאות את תמונותיהם של הח"כים הערבים לצד תמונתו של אוסאמה בן לאדן עם הכתובת "כל אחד והבן לאדן שלו, חייבים לעצור את הטרור בכנסת". על המעטפות מופיעות תמונותיהם של הח"כים עבד אלמאלכ דהאמשה, אחמד טיבי, עזמי בשארה ומוחמד ברכה ומעליהן תמונותיהן של בן לאדן, ערפאת, חסן נסראללה ומרוואן ברגותי.⁹

מעשה זה אינו רק עניין של טעם או סגנון, אלא מעשה ציבורי ופוליטי מחושב היטב, באמצעותו ביקש, כנראה, ח"כ כץ להשחיר את פניהם של הח"כים הערבים וליצור זיקה תודעתית ישירה ביניהם לבין המצולמים האחרים, כאילו בעוד לאמריקאים יש בן-לאדן באפגניסטן, לנו יש בן-לאדנים כאן בכנסת. הוא עושה זאת תוך איפיון פעולותיהם של הח"כים הערבים בכנסת כ"טרור", במשפט המשתמש לשתי פנים. הגם שהמעטפות הופנו אל חברי הכנסת בתוך המשכן, הן "הודלפו" לעיתונות הכתובה וח"כ כץ אף התראיין על כך בגאווה בתקשורת האלקטרונית. זו לא היתה פעולה פרלמנטרית בין חברי הכנסת לבין עצמם, אלא שימוש בכנסת ובדיוניה כדי לבסס תדמית שלילית בציבור היהודי כלפי חברי הכנסת הערבים, כאילו הם משתפי פעולה עם האויב, וכאילו הם מייצגים את הטרור בכנסת. כך מסמן אותם ח"כ כץ כאויבי המדינה.

5. **רעיון הטרנספר כמעשה פוליטי:** השר ליברמן (כתוארו אז) השמיע קריאה בתוכנית הטלוויזיה "פגוש את העיתונות" עם שלי יחימוביץ בערוץ 2, לעשות טרנספר לחלק מערביי ישראל. בראיון אמר ליברמן: "אני לא פוסל את אופציית הטרנספר. לא צריך לברוח מהמציאות. אם את שואלת אותי מה הבעיה מספר 1 של ישראל – זו לא הבעיה הפלסטינית... אנחנו לא משחקים בנדמה לי... אנחנו רואים את כל התהליכים שקורים באום אל-פחם, כולל הזדהות עם בן לאדן והחיזבאללה וכל אויבי ישראל. האם אני רואה בהם אזרחים של מדינת ישראל? לא! האם נצטרך לעשות עמם חשבון? כן! הם יצטרכו לחפש לעצמם מקום איפה שהם ירגישו בנוח".¹⁰
רעיון הטרנספר אינו חדש, אך תחושת המובן מאליו בה משוחח על כך השר דאז ליברמן אינה מסתירה את האיום המפורש בדבריו. איום זה מעורר פחד אמיתי בקרב האזרחים הערבים, אך צריך לעורר פחד בקרב כל מי שמחזיק בתפיסה הומאנית של היחסים בין בני האדם, ולשמש פעמון אזהרה קולני ביותר באזניהם של אזרחי המדינה כולם. טרנספר מכל סוג הוא מעשה אנטי הומאני ואנטי מזרחי. כאלה גם הדיבורים על טרנספר, ובמיוחד כשהם באים מפיו של שר בממשלה. ממשלה אמורה להגן על אזרחי המדינה, ולדאוג להם, לא לטרנספר אותם.

⁹ **הארץ**, 22 באוקטובר 2001, תחת הכותרת: "ח"כ מפיץ תמונות של הח"כים הערבים לצד תמונת בן לאדן"

¹⁰ **ידיעות אחרונות**, 28 בדצמבר 2001

6. **דה-הומניזציה ודמוניזציה:** השר האלוף (מיל') אפי איתם טען שהישובים הערבים בגליל הם תאים סרטניים בגוף של המדינה, שהערבים במדינה עושים לשם הריסת המדינה, והם מהווים איום אסטרטגי למדינה היהודית. דבריו של איתם נאמרו במסגרת כנס באוניברסיטת חיפה בנושא "העיר במאה העשרים ואחת בצל המלחמה"¹¹. בהזדמנות אחרת התייחס איתם לערבים כ"דומים לסרטן": "הם במידה רבה הפצצה המתקתקת מתחת לכל הסדר הדמוקרטי והישראלי שבתוך הקו הירוק. זה איום קיומי המתאפיין בכך שהוא איום חמקני. ואיומים חמקניים טבעם שהם דומים לסרטן"¹².

סרטן הוא שמה של מחלה המהווה איום על האדם המודרני. השימוש במושג זה ואיפיון בני אדם, אזרחי המדינה, כ"תאים סרטניים" הוא יותר מהשפלה ודה-הומניזציה. זוהי דמוניזציה, הפיכתם לשדים מסוכנים. אותם "שדים מסוכנים" הם אזרחי המדינה, והשר איתם, כמו כל שר אחר, חייב להם נאמנות. באמירותיו אלה מפר השר את הנאמנות אותה הוא חייב לאזרחי המדינה. עניין זה צריך לקומם עליו את כל אזרחי המדינה. האזרחות של הערבים בישראל נשחקה עד כדי כך, שהשר איתם אך אינו רואה אותה. מזיק עוד יותר הוא מינויו לשר בלי דרישה שיתנער מאמירות אלה, התבטאויות כאלה, והעובדה שהן באות מפיו של שר בממשלה ומנהיג זרם פוליטי חשוב, גורמות נזק כבד וארוך טווח למדינה ולאזרחים. יתרה מזאת, הן מעוררות פחד עמוק מפני האפשרות שרעיונות אלה יתבססו בציבור היהודי. אם הממשלה לא התנערה מהאמירות ומאומן – הציבור (יהודים כערבים) – צריך לעשות זאת.

ב. תקשורת

התקשורת הישראלית משחקת תפקיד חשוב ומרכזי בקביעת סדר היום הציבורי, אך יחד עם זאת היא מושפעת מההקשר הפוליטי-החברתי שהיה בו. כאשר היא עוסקת בסכסוך הישראלי-פלסטיני היא לא מקפידה תמיד על כללי הסיקור והדיווח ההוגן, המאוזן והאובייקטיבי, אינה מסתפקת בהבאת העובדות הנכונות לקורא, אלא לרוב, מזדרזת לפרשם ולהסיק מסקנות חד משמעיות והחלטיות, דבר העלול להטעות את הקורא. בנוסף לכך, חלק מעורכי העיתונים עושים שימוש בעריכה, בוחרים תמונות וצבעים, וקובעים כותרות שלא בהכרח משקפים את האמת, ולא קיים קשר כלשהו בינם לבין הכתבה עצמה. להלן מספר דוגמאות:

7. **"חמאס זה כאן"**: ביום שישי 17.12.01, ששה ימים לאחר ביצוע הפיגוע באוטובוס קו 16, בשכונת חליסה שבחיפה, פרסם עיתון "כלבו", המקומון החיפאי של "הארץ", בעמוד 31, שהינו העמוד השמאלי בעיתון, ידיעה שכותרתה "עז א-דין אל קסאם סניף חיפה (חליסה)". בעמוד 30 הימני, הפותח את הפרק המתייחס לפיגוע, מופיעה כותרת גדולה: "לאחר הפיגוע חנך שיח' ראאד סלאח בית תפילה של התנועה האיסלאמית בדליה"; על

¹¹ העיתון פסל אל-מקאל, 14 בפברואר 2002

¹² ידיעות אחרונות, 5 באפריל 2002

"תופעה בכפרים הדרוזים – התנחלות של פלסטינים בקרוונים", ועל מוסלמיות שמתחננות עם פלסטינים ומביאות אותם לגור בכפרי הכרמל. אך הכתב עצמו כותב "ממדי התופעה אינם גדולים ובשלב זה מדובר בצעירות בודדות".

בראש עמוד 30, כמו ביתר עמודי הפרק המתייחס לפיגוע, מתנוססת תמונה מחרידה מהפיגוע שבה נראה אדם שרוע על הרחוב ומכוסה בשמיכה, לידה כתוב "חיפה אדומה".

השזירה, החיבור והכריכה בין שתי הכתבות שבועמוד 30 לבין הדיווח על הפיגוע מעורר ספק של חוסר תום לב, מכיוון שאין שום קשר בין הפיגוע מחד, לבין חניכת בית התפילה והמגורים של הצעירות האמורות בכפרי הכרמל מאידך. בנוסף לכך, על עמוד השער של אותו גליון פרושה תמונה הלקוחה מהגדה המערבית או מרצועת עזה ולא משום אירוע שהתרחש בחיפה. בחירתם של מפגעים לפעול דווקא בחיפה היא מרושעת כשלעצמה. העלאת תמונת מצב כזו בשיטות אלה בידי העיתון – מוסיפה חטא על פשע, מטעה את הקוראים, ועלולה אף להסית נגד תושבי חיפה הערבים.

8. **"לסרס את הערבים":** בתקשורת הסקטוריאלית מתבטאת עוינות לאזרחים הערבים. הערבים בישראל אינם חשופים לאמצעי תקשורת אלה, ולא עוקבים אחרי הדברים המתפרסמים בהם. הם לא מודעים להיקף ולטבעם של הרעיונות הגזעניים והפטרונות האכזריים המוצעים בכדי להפטר מהם, ולדמויים הניתנים להם. בתאריך 18.1.02 פרסם עיתון "הארץ" כתבה תחת הכותרת "מאמר ב"נובוסטי" קורא לסירוס ערביי ישראל": מאמר הקורא לסרס את ערביי ישראל ולהציע פרס כספי לצעירים שיסכימו לעיקור מרצון התפרסם בשבוע שעבר בעיתון "נובוסטי" בשפה הרוסית. במאמר שכותרתו "כיצד נכריח אותם לעזוב" מצדד מריאו בלנקי, אחד הכותבים הבולטים בעיתון ב"עיקור של אסירים ערבים ושל אנשים שנעצרו בגין פעילות אנטי ישראלית". הכותב גורס כי "בהתחשב בייחודיות המנטלית הערבית סירוס ערבים שנתפסו יכול להיות אמצעי פסיכולוגי חזק בשימוש מחתרות יהודיות, כדי לזרוע פאניקה באוכלוסיה הערבית, ולעודד את ההגירה הערבית מהארץ". במטרה להגביל את הילודה בקרב הערבים בישראל, מציע המחבר ליישם את הפתרון הסיני שעיקרו ענישת הורים, המולידים יותר מילד אחד, באמצעות שלילת הטבות, פיטורין מהעבודה, הפניית הילדים לפנימיות, והגלית ההורים למקומות מרוחקים. לצד צעדי הענישה, מציע המחבר גם צעד עידוד להגבלת הילודה כמו חלוקת אמצעי מניעה לערבים בחינם, או בהנחות, ובהקמתה של מערכת אימוץ ילדים ערבים במטרה להעבירם לארצות ערב.¹³

גם אילו היה זה מאמר שולי, צדדי וזניח, וגם אילו היה יחיד מסוגו, הוא לא התפרסם בעיתון שכונתי קטן וחובבני, אלא בעיתון רב תפוצה שנקרא על ידי שכבות נרחבות

¹³ ניתוח מעמיק על תפקוד העיתונות הכתובה בישראל בתחילת האינתיפאדה מופיע בספרו של ד"ר דניאל דור "עיתונות תחת השפעה", הוצאת בבל, 2001, ובפרסומי מרכז קשב, המרכז להגנת הדמוקרטיה בישראל ועאלאם – מרכז תקשורת לחברה הערבית בישראל.

בציבור, ועבור רבים – הנכתב בו משקף מציאות ומכוון אותה. ידיעה זו כשלעצמה היא מצמררת, וצריכה להפחיד כל אזרח במדינה, ללא קשר ללאו, דת, גזע ומין.

ג. חינוך

מערכת החינוך היא אחד הכלים העיקריים של חיברות אזרחי-פוליטי, במסגרתה מועברים מסרים של ערכים שהממונים על המערכת מבקשים להנחיל לדור הבא. נדרשנו כאן למקרה אשר משקף יחס חינוכי-מערכתי. אין הכוונה כאן לבקר את הילדים, אלא להצביע על אחריות השלטון למועבר במערכת החינוך.

9. **הערבים רגילים להרוג:** בתאריך 16.11.01 פירסם המקומון "אמצע נתניה" (נתניה) תחת הכותרת "הערבים רגילים להרוג" את אשר אירע באחד האירועים החגיגיים באחד מבתי הספר: "הקטע המצמרר הזה לקוח ממסכת, שהעלו תלמידי כיתה ב' בטקס קבלת ספר התורה בבית הספר 'הדר השרון' הסמוך לכפר סבא שבגוש תל-מונד, שכמו רבבות חבריהם ברחבי הארץ מציינים את תחילת לימודי התנ"ך... החלה ההצגה, הילדים עלו לבמה בקבוצות, מחופשים לעמים השונים ברוח אגדת חז"ל על קבלת התורה. התלמיד ששיחק את תפקיד המלאך, החזיק בידו ספר תורה ויצא להסתובב בין העמים השונים, כשהוא מציע לכל עם לקבל את התורה ואת עשרת הדברות. שתי קבוצות העמים היחידות שעטו תלבושות מייצגות היו קבוצת הערבים, שהופיעו עם כאפיות, וקבוצת היהודים שהופיעו עם כיפות על הראש. במהלך ההצגה פגש 'המלאך' את 'העם הערבי' ששאל כמו שאר העמים: 'מה כתוב בתורה?'. המלאך השיב לו: 'לא תרצח'. הילדים ענו לו במקלה: 'לא אנחנו לא רוצים אותו כי אנחנו רגילים להרוג', ופינו את הדרך לקבוצה הבאה אחריהם, 'העם היהודי'. העם היהודי לא שאל שאלות ופשוט ענה: 'נעשה ונשמע'. מצגת זו לא נכתבה בידי התלמידים, כמו לעיתים מסכת לסיום בית-ספר התיכון. יש להניח שהטקסט נכתב עבור הילדים בידי מבורים – מתוך בית הספר או מחוצה לו. גם אם מעשה זה הוא מעשה מקומי, האחריות עליו היא מערכתית – של משרד החינוך. די במספר החזרות שנערכו בבית הספר לקראת ההצגה, כדי להרביץ את הטקסט הגזעני הזה עמוק עמוק בתוך נשמתם של ילדי בית הספר היסודי "הדר השרון". מלבד ההשחרה הקולקטיבית, כורכת התבטאות זו את ה"אופי הלאומי" עם אסוציאציות דתיות, שהן עמוקות מאוד מבחינה רוחנית. עקירתם של דברי בלע אלה מנשמת הילדים תהיה קשה ביותר בעתיד, אם בכלל. בעתיד, כאשר ישובו היהודים והערבים לנסיונות מעשיים לקראת פתרון היסטורי, יצטרכו הן המבוגרים והן הילדים של בית ספר "הדר השרון" לחיות במציאות של שלום. מעשים מעין אלה, באחריות מערכת החינוך, יקשו מאד על האזרחים היהודים לעתיד לחיות פעם בכפיפה אחת עם הערבים תחת השמש, וביתר שאת בתוך מסגרת מדינית אחת.

סיכום:

במסגרת רשימה זאת, ביקשנו לחשוף חלק מביטויי השנאה, הגזענות וההרחקה של האזרחים הערבים בישראל, ובמיוחד התבטאויותיהם של חלק מהפוליטיקאים, אנשי תקשורת, אנשי דת וחינוך, עליהם חלה אחריות השלטון.

קצרה היריעה מלסקור את כל המקרים המעידים על גזענות ושנאה שדווחו באמצעי התקשורת במהלך השנתיים האחרונות, אך קריאה ופירוש נכון ומושכל של האירועים שהובאו לעיל, מצביעה על תופעה מסוכנת ומדאיגה, אשר מעוררת חרדות ופחדים קיומיים ויומיומיים אצל האזרחים הערבים. התייחסות משפילה ומבזה זאת, אינה נובעת רק מהמשמעות שניתנת להבדלים התרבותיים בין יהודים לערבים, אלא מהעדר נכונות לקבל את האזרחים הערבים כאזרחים שווי זכויות ושותפים בעיצוב דמותם ועתידם של המדינה ואזרחיה.

התבטאויות, פעולות ורעיונות כמו אלה שסוקרו לעיל, מהווים קרקע פוריה שעלולה להצמיח גזענות חמורה עוד יותר, ועלולה להתפתח לכדי אלימות קשה בין יהודים לערבים. בכדי להיאבק בתופעות שליליות כמו גזענות ושנאה מן הראוי לחשוף ולעבד את מכלול הרגשות והאמונות אשר מכוננים את השיח הזה, והמנגנונים אשר מזינים אותם. כמובן שהציבור מושפע ממנהיגיו, ולכן שעה שמושמעת דעה גזענית מצד אישיות ציבורית, פגיעתה רעה עוד יותר. הדברים עוברים אל הציבור, והוא עלול לקלטה ולתרגמה לאקט מעשי שלילי. את המהלך השלילי הזה יש לעצור מיד, ולהתחיל מלמעלה. על המדינה להשקיע אנרגיה ומשאבים רבים כדי לעצור את המהלך הנורא הזה, ולהתוות דרך לחיים משותפים בעתיד.

סיכום ומבט קדימה:

הרשות המחוקקת, הרשות המבצעת, הרשות השופטת –

ושדה הפעולה האזרחית

בעשור האחרון התפתח המחקר על מצבם של האזרחים הערבים ופורסמו עשרות עבודות מדעיות, אשר מתווספות לדו"חות של סיכוי, עדאלה, האגודה לזכויות האזרח, מסאוואה ומכון אדווה ואף דו"חות רשמיים שפורסמו על ידי גופים מוסדיים במדינה, כולל הדו"ח האחרון שפורסם בחודש שעבר על ידי מבקר המדינה. מעקב אחר דו"חות ומחקרים אלה מראים בבירור כי בישראל ישנה אזרחות מלאה ליהודים, וישנה אזרחות "מופחתת" לערבים. אזרחותם של הערבים הינה פגיעה, חסרה ולא-שלמה. במצב הקיים, לכאורה היא אף עלולה להיות מבוטלת, אם ירצה בכך הרוב השולט. לעומת אזרחות זו, מבטיחים המדינה ומוסדותיה את העליונות והדומיננטיות של הרוב היהודי. מצב זה לא משאיר ספק רב לגבי אופי המשטר הקיים בישראל: השליטה והשלטון אינם בידי נציגיו של העם (כלל האזרחים), אלא בידי הקבוצה היהודית.

בטווח המידי סובלים האזרחים הערבים ממצב זה, אך הנזק לכלל האזרחים, ולמדינה, כבר בולט לעין והוא הולך ומעמיק בכל שנה שעוברת. דמוקרטיה אינה מתמצית, כפי שמקובל לחשוב, רק בזכות הבחירה, ההיבחרות ובחופש הביטוי. המשטר הדמוקרטי מבטיח גם שוויון בין האזרחים במדינה, דהיינו, שוויון בשותפות במשאבים החומריים (כגון תקציבים ותשתיות), וגם במשאבי התודעה אותם מקצה המדינה לאזרחיה (כגון תחושת שייכות והתמצאות במרחב; שמות ההרים; העמקים; הרחובות והצמתים). במצב הקיים, עדיין חייבת מדינת ישראל לעבור תהליך דמוקרטיזציה יסודי, אשר יכלול שינוי מהותי ברמה הסמלית, המבנית והפוליטית. נראה כי המדינה לא תיזום מהלך מעין זה, ולכן על האזרחים לקחת את האחריות.

בנוסף לשלוש הרשויות – המחוקקת, המבצעת והשופטת, מתפתח בעולם הדמוקרטי שדה נוסף של פעולה במסגרת המדינה: הפעולה האזרחית. אמנם הוא אינו רשות, ואין לארגוני החברה האזרחית סמכויות המואצלות מן המדינה, אך עיקר כוחם נובע מעצמת ההכרה של האזרחים כי מעבר לזכות ההצבעה, יש לה אחריות על גורלם, ואין להשאיר אותו ביד שלוש הרשויות בלבד, אלא לפעול לעיצובו בכל רגע. מתוקף הכרה זו פועלים האזרחים למען ענייניהם בעצמם, וכך גם עמותת סיכוי, כארגון של אזרחים יהודים וערבים, אשר מבינים כי שוויון בין שתי הקבוצות בפני המדינה הוא המפתח לעתיד החיים כאן.

מזה 10 שנים פועלת עמותת סיכוי לחשיפת האפליה כלפי האזרחים הערבים בישראל, ולשינוי המצב הזה. אנו עושים זאת באמצעות הבאת תוכן תחקירינו לידיעת מקבלי ההחלטות בממשל ולידיעת הציבור; תוך לחץ על הממשל לשנות את המדינות; ותוך חיזוק האזרחים לקראת פעולה לשינוי. פעילותנו לחיזוק הרשויות המקומיות הערביות, למשל, הניבה לאחרונה חוברת עבת כרס

עמותת סיכוי 2002-2001

המפרטת את צרכי אותן רשויות מול כל אחד מסעיפי "תכנית ה-4 מיליארד". חלק אחר מפעולתנו כולל גם מפגשים עם בכירי ממשל, "מדלת לדלת", ושכנועם לשנות את המדיניות כלפי האזרחים הערבים.

אחת מפגישותינו אלה התקיימה בפברואר 2000 עם מבקר המדינה, השופט אליעזר גולדברג. בפגישה השתתפו חוסאם אבו-בכר ודן פתיר, המנהלים דאז של תכנית סיכוי לשילוב וייצוג הולם, וכן שולי דיכטר, בתפקיד מנהל-שותף של העמותה. במהלך השיחה הועלה גם נושא הנגישות המוגבלת ביותר של האזרחים הערבים למשאבי המדינה, ובמיוחד לתשתיות. המבקר התעניין בנקודה שהועלתה, והבטיח לבחון אותה שוב. עם יציאתם מהפגישה התבדחו המשתתפים ואמרו, כי אם אכן יעסוק דו"ח מבקר המדינה באי-הנגישות של האזרחים הערבים למשאבים ותשתיות בישראל – יגיע לקיצו המאמץ המתמשך של עמותת סיכוי בעשור האחרון, ונוכל כולנו "לתלות את הנעליים" וללכת הביתה.

כעבור שנתיים יצא דו"ח מקיף ומעמיק, כמוהו רק משרד מבקר המדינה יכול להפיק. דו"ח זה לא מותיר עוד כל מקום לספק – נגישותם המוגבלת של האזרחים הערבים בישראל למשאבי המדינה ותשתיות בסיסיות עולה להם בחיי אדם (ראו – הפרק בסקירתנו על משרד התחבורה); בניתוק ממרכז הארץ; בנחיתות מול השרות הרפואי הניתן ליהודים, ועוד.

לכאורה, עם פרסום דו"ח המבקר השנה, היינו אמורים לסגור את העמותה ו"לתלות את הנעליים", כפי שהתבדחנו לאחר הפגישה עם המבקר לפני למעלה משנתיים, אך נראה כי בינתיים נילאץ לדחות את התכנית המפתה הזו. דווקא לאור הצלחה זו, נוכחנו לדעת ביתר שאת כי תפקידנו לא תם. חלק גדול מתפקידם של ארגוני החברה האזרחית, הוא להביא בפני הממשל באופן בלתי אמצעי את הדרישות והצרכים של האזרחים. בצד הפרלמנט כמייצג של האזרחים, ומבלי לעבור דרך המסננת הפרלמנטרית, יכולים הארגונים האזרחיים להשפיע גם על סדר היום של הפרלמנט והממשל. בנוסף לכך, אנו חייבים לציבור האזרחים את היותנו מקור מתמיד ומתחדש של מידע עדכני ורלוונטי.

לכן נראה כי דו"ח המבקר 2002 יהפוך, מבחינתנו, למאגר נתונים ממנו נוכל לצאת אל גיבוש מדויק ומוסמך עוד יותר של דרישות האזרחים. מעתה נוכל לעשות צעד נוסף קדימה, ועל סמך המציאות המתוארת בדו"ח המבקר נוכל לגבש ניירות עמדה והצעות חלופיות לממשל. כמו-כן, עדיין מוטלת עלינו החובה להביא את הממצאים של דו"ח המבקר וממצאים נוספים בפני הציבור בצורה מאירת עיניים ונגישה לתודעת האזרחים.

ביחד עם שאר ארגוני החברה האזרחית הפועלים בתחום, לפנינו עוד דרך קשה וארוכה במעלה המאבק האזרחי לשוויון אזרחי מלא וגמור. רק עם סיומו של תהליך זה, ניתן יהיה לתאר את מדינת ישראל כדמוקרטיה ויש לקוות שאז היא גם לא תהיה "היחידה במזרח התיכון".
העורכים.

רשימת לוחות ותרשימים

לוחות:

לוח מס' 1:

תקציבי משרד השיכון – שנת 2002 – השוואה בין ישובים ערביים לעיר מודיעין _____ 12

לוח מס' 2:

חלקם של האזרחים הערבים בתקציבי משרד המדע, התרבות והספורט – שנת 2002 _____ 17

לוח מס' 3:

חלקם של האזרחים הערבים בתקציב הכשרה מקצועית – שנת 2002 _____ 20

לוח מס' 4:

משרד התחבורה – תקציבי פיתוח לישובים הערביים – שנת 2002 _____ 23

לוח מס' 5:

שיעורי זכאות לבגרות – נתוני משרד החינוך - אפריל 2002 _____ 34

תרשימים:

תרשים מס' 1:

מרכזי השיטור הקהילתי בישובים הערביים _____ 11

תרשים מס' 2:

תקציב משרד הבריאות לישובים הערבים בשנים 1999 – 2005 _____ 13

תרשים מס' 3:

קצב סגירת הפער בין חקלאים יהודים וערבים (פטם-לול) _____ 15

תרשים מס' 4:

תקציבי משרד המדע, התרבות והספורט – השוואה בין יהודים וערבים _____ 17

תרשים מס' 5:

חלקם של האזרחים הערבים בפעילות האגף להכשרה מקצועית – משרד העבודה והרווחה _____ 19

תרשים מס' 6:

משרד הפנים: תכניות מתאר מאושרות – רשויות יהודיות וערביות _____ 21

תרשים מס' 7:

תקציבי תחבורה יבשתית – הקצאה לישובים הערביים _____ 24

תרשים מס' 8:

תקציב פיתוח תיירות לישובים הערביים בשנים 2000 – 2002 _____ 25

תרשים מס' 9:

שטחי תעשייה ומלאכה בלב הגליל – השוואה בין ישובים יהודיים לערביים _____ 26

תרשים מס' 10:

הלוואות לתשתיות ביוב – השוואה בין ישובים ערביים לכלל הרשויות המקומיות _____ 28

תרשים מס' 11:

חלקן של הרשויות הערביות בהלוואות לתשתיות ביוב מתוך כלל הרשויות בישראל _____ 28

תרשים מס' 12:

עמידה בתנאי הסף לקבלה לאוניברסיטה בקרב הזכאים לתעודת בגרות, שנת 2000 _____ 34

עמותת סיכוי

הוועד המנהל

חנן בר און – יו"ר

עו"ד ג'מאל אבו טועמה

ד"ר ח'אלד אבו עסבה

דן בבלי

פרופ' מרים בן-פרץ

שלמה גור

ד"ר דויד ג'אנר-קלוזנר

יהודית הראל

ד"ר רמזי חלבי

פרופ' אהרון ליש

בנימין נבון

ד"ר פייסל עזאייזה

פרופ' עבדאללה ע'רא

פרופ' יונה רוזנפלד

ד"ר אלי רכס

עאידה תומא-סוליטן

צוות העמותה

שלום (שולי) דיכטר – מנהל עמית

ד"ר אסעד גאנם – מנהל עמית

אלוף הראבן – ראש תכניות כבוד האדם

נאיף אבו-שרקיייה – מנהל פרויקט שיפור השלטון המקומי

סנא דיאב – מנהלת משרד טמרה

אורנה הדר – רכזת קבוצות אזרחים

מרים חוסיין – מנהלת משרד ירושלים

פיראט חוסיין – רכז מחשוב, פרויקט שיפור השלטון המקומי

עו"ד עלי חיידר - מנהל פרויקט "שילוב"

מולי מלקאר – רכזת קבוצות אזרחים ומרכז מידע

בכר עואודה - מעריך פרויקטים

מקורות המימון

בישראל:

דב לאוטמן

המכון הישראלי לדו קיום כלכלי

משרד הפנים (מיזם משותף)

משרד המשפטים (קרן העזבונות)

קבוצת ידידי סיכוי בישראל

קרן אריסון

קרן דורות ריץ'

בחו"ל:

Novib, Holland

Foundation for Middle East Peace, Washington

Jewish Federation of Grater San-Jose

הוועד היהודי – אמריקאי

ירידי סיכוי באמריקה

משרד החוץ ההולנדי

קרן בלאושטיין, בולטימור, ארה"ב

קרן פורד, ניו יורק, ארה"ב

קרן גולדמן, סן-פרנציסקו, ארה"ב

הקרן החדשה לישראל

קרן מאיירהוף, בולטימור, ארה"ב

קרן קורט, סן פרנציסקו, ארה"ב

קרן קיוריאנסקי, סטאמפורד, ארה"ב

קרן משפחת שנקר, פורטלנד, אורגון

רשימת הפרויקטים:

קידום השוויון בין האזרחים היהודים והערבים

- **דו"ח שנתי על מצב האזרחים הערבים:** הדו"ח סוקר את מדיניות הממשלה ומעשיה ביחס לאזרחים הערבים בשנה החולפת, בוחן הישגים, מונה חסרונות, ומעלה הצעות לשינוי המצב.
- **ייצוג הולם והעדפה מתקנת:** תכנית מיוחדת הפועלת לקידום שילובם של אזרחים ערבים במשרות בכירות בשירות הציבור ובמגזר הפרטי. התכנית ממשיכה כעת בשיתוף המרכז הכלכלי יהודי-ערבי.
- **פעולה אזרחית:** קבוצות אזרחים לפעולה לשוויון בין יהודים לערבים ברשות המוניציפלית שלהם ובשכנותה. קבוצה ראשונה קמה במשגב, והיא פועלת במועצה האיזורית לקיום שוויון בין תושבי המועצה היהודים והערבים-בדווים, וכן בין ישובי המועצה האיזורית והישובים הערבים השכנים לה. כעת מוקמות קבוצות נוספות באזור ואדי עארה ובתל-אביב.

פיתוח מנהיגות קהילתית

- **לקראת רשות מוניציפלית איכותית:** תכנית התערבות ייחודית הפועלת ב- 12 רשויות מוניציפליות ערביות למשך שלוש שנים. מטרת התכנית לסייע למנהיגות המוניציפלית הנבחרת ולמוסדות הקהילתיים השונים לפתח כלים לניהול יעיל ומשתף של הרשות המקומית.

קידום ערכי החברה האזרחית

- **המדריך לאזרח:** המדריך לאזרח הוא פרי יוזמה של עמותת סיכוי, שא הצטרפה האגודה לזכויות האזרח. המדריך בעברית, ערבית ורוסית, מהווה ספר יסוד לאזרח וכלולים בו מגוון עשיר של הזכויות והחובות של האזרח בשלושים תחומים שונים.
- **יוזמת כבוד האדם:** שילוב כבוד האדם בתכניות הפעולה של גופים שונים במישור הארצי, ופיתוח תהליך מתמשך ומקיף להטמעת כבוד האדם בארגונים שונים.

עמותת סיכוי, לקידום שוויון אזרחי פועלת ממשרד בירושלים, וממשרד בטמרה (גליל מערבי). ל"סיכוי" שני יושבי ראש, ועד מנהל יהודי-ערבי משותף, שני מנהלים וכתריסר א/נשי צוות אשר מפעילים את הפרוייקטים השונים.

בקרו באתר שלנו : www.sikkuy.org.il